

ר' משה שרה'ס

תשורה

משמחת הנישואין של

החתן הרה"ת מרדכי והכלה מרת שרה שיחיו

גרזמן

התמונה האחרונה, ניסן תשע"ד

ב"ה

ר' משה שרה'ם

תשורה

משמחת הנישואין של
החתן הרה"ת **מרדכי** והכלה מרת **שרה** שיחיו
גרזמן

יום שלישי, י' אלול ה'תשע"ה
לונדון, אנגלי'

פתח דבר

אנו מודים לה' על כל הטוב אשר גמלנו, ובחסדו הגדול זיכנו בנישואי צאצאינו, החתן התמים הרב **מרדכי** שי' עב"ג הכלה המהוללה מרת **שרה** תחי', ביום השלישי עשרה ימים לחודש אלול, שנת חמשת אלפים שבע מאות שבעים וחמש לבריאה.

התודה והברכה מובעת בזה לכל קרובינו וידידינו, על שהואילו לבוא מקרוב ומרחוק לשמוח אתנו יחדיו ביום שמחת לבבנו, ולברך את החתן והכלה יחיו ואותנו כולנו בברכת מזל טוב וחיים מאושרים בגשמיות וברוחניות.

בשמחה וטוב לבב, וכהבעת הוקרה לכל הנוטלים חלק בשמחתנו, מתכבדים אנו בזה להגיש למשתתפי שמחת הנישואין למזכרת, תשורה מיוחדת במינה:

תמליל מלא, ערוך ומסודר של ראיון עם סב הכלה הרה"ח הנעלה, איש מסירות הנפש, תלמיד חכם מופלג שיראתו קודמת לחכמתו, בעל מידות ואוהב ישראל, הרב ר' משה קצנלנבוגן ע"ה, שהשבווע ביום ראשון ח' אלול מלאה שנה לפטירתו, הנודע בפי חסידים בכינויו ברוסיה "משה שרה'ס", על שם אמו הכבודה רבת הפעלים, בעלת מסירות נפש – שהכלה תחי' נקראת על שמה – מרת שרה בת הרה"ח המפורסם, הנעלה והנכבד הרב ר' חיים בן ציון רסקין ע"ה.

הראיון מכיל פרטים מאלפים ומרתקים, ספוגים לחלוחית חסידית מקורית, מאשר עבר עליו ועל בני המשפחה בימי נעוריו, בעת מאסרו וגלותו וכן חושף לראשונה דברים שזכה לשמוע מכ"ק אדמו"ר נשיא דורנו בכמה יחידויות להן זכה לאחר צאתו מעמק הבכא הסובייטי. בצניעות, ענווה ופשטות אופיינית הוא מתאר פעולות לשמירת גחלת היהדות תחת הרדיפות האיומות של השלטון הסובייטי העריץ וייסורים נוראים שסבל בחקירות, במאסר ובגלות ללא שמץ של החזקת טובה לעצמו, כאילו כל זה היה מובן מאליו או כאילו מדובר במישהו אחר... והדברים מסעירים, מלהיבים ומעוררים.

הראיון נערך והוקלט לפני שנים אחדות על ידי חברת JEM והתמליל הסידור והעריכה נעשו על ידי ש"ב הרה"ח ר' משה שי' מרינובסקי וזכות הרבים תלויה בהם.

ויהיו הדברים לעילוי נשמת אבינו בעל המעשים הרה"ח ר' משה בן הרה"ח
איש מסירות-הנפש ר' מיכאל ע"ה, ליום היארצייט הראשון, ולזכות זוגתו –
תבדלחט"א – אמנו היקרה והנכבדה שעמדה לימינו לאורך השנים, מרת זלדה
תח' בת הרה"ח ר' נחום הלל פינסקי ע"ה, לאריכות ימים ושנים טובות מתוך
בריאות נכונה ורוב נחת מכל יו"ח שיחיו.

הא"ל הטוב הוא יתברך, יזכנו שנהיה אנחנו וצאצאינו דבוקים באילנא דחיי
כאבותינו ואבות אבותינו התמימים והחסידיים, ומשמחה זו נזכה בקרוב ממש
לשמחת הגאולה האמיתית והשלימה, ככתוב "ושמחת עולם על ראשם".

בברכת כתיבה וחתימה טובה לשנה טובה ומתוקה

משפחת לנדא
לונדון, אנגלי'

משפחת גרוזמן
וינה, אוסטרי'

1

ר' משה שרה'ס

ב"ה.

שמי הוא משה קצנלנבוגן, בן הרה"ח ר' מיכאל ומרת שרה, וברוסיה קראו לי "משה'קע שרה'ס", על-שם אמי מרת שרה, הידועה כ"מומע [הדודה] שרה".

נולדתי בגזאטסק, בי"א ניסן תרצ"א, כבנם הצעיר של הוריי ע"ה. וכשהייתי בן שנה, עברנו לסטארא-רוסיה, עיר בין לנינגרד ומוסקבה.

לגבי תקופת מגוריני בסטארא-רוסיה מעניין להוסיף:

מלבד החסידים המבוגרים, הבולטים והמיוחדים שבחבורה שהיו באותם ימים ברוסיה, כמו ר' ניסן נמנוב, ר' יונה כהן, ר' שלמה חיים קסלמן, ר' פרץ מוצקין ואחרים, היו הרבה בחורים ואברכים צעירים מאד חסידיים. כשגרנו בסטארא-רוסיה, עד המאסר של אבא, היו אצלנו ארבעה בחורים חסידיים במיוחד שהורינו רצו שיהיו אצלנו בתור דוגמא חיה עבורנו ללימוד והנהגה חסידית. הארבעה היו: ר' מיכאל טייטלבוים, ר' נחום וולוסוב, ר' שמשון חריטונוב ור' ישראל מאיר מוניץ. הם הפכו לידידים של משפחתנו וכעבור שנים השתתפו במסיבת הבר-מצוה שלי בי"א ניסן תש"ד, בה אמרו לחיים, ניגנו ניגונים ודיברו דברי חיזוק.

הרה"ח ר' משה קצנלנבוגן ע"ה,
"משה שרה'ס", עם צאתו
מרוסיה בקיץ תשל"א

(בדרך כלל, בכל התוועדות שר' ניסן נכח הוא היה 'ראש המדברים' גם אם היו שם מבוגרים ממנו, וכשהוא לא נכח, אחרים דברו. במיוחד היתה התעוררות גדולה בהתוועדויות של י"ב תמוז שהיו אצלנו ברוסיה עיקר כל העיקרים, וכמובן גם בי"ט כסלו שאז ההתוועדות היתה 'רשמית' וכן בב' ניסן).

2

אבא נאסר

באסרו חג הסוכות תרח"ץ (1937), אסרו הקומוניסטים את אבא ר' מיכאל ע"ה ועמו עוד מחסידי חב"ד שגרו באותם ימים בסטארא-רוסיה. ומאז מאסרו עקבותיו לא נודעו.

בתחילה הם טענו באזני משפחות האסירים של אותם הימים שיקיריהם נאסרו לעשר שנים. כך היה, למשל, לגבי החסיד הנודע ר' חאניע מרזוב. אבל עם הזמן התבררה האמת אודותם ואודות עוד עשרות חסידים – כולם נרצחו ביריות זמן קצר אחרי מאסרם.

לפני כעשר שנים, בני הרב נחום הלל שי' נסע לערוך את ליל הסדר בעיר בורוביטשי (לא הרחק מהעיר הגדולה נובוגורוד), יחד עם נין של אבא, בנו של הרה"ח משה שי' קוטלרסקי. הם פנו לכמה משרדים והתברר להם שהמידע שהיה לנו כל השנים אינו נכון. כל הזמן חשבנו שאבא נפטר בלאגער ויום הפטירה הוא כ"ב אלול וכך שמרנו את היארצייט שלו כל השנים, אבל עכשיו נמצאו מסמכים ברורים בהם כתוב שנגזר עליו עונש מות בגלל היותו אנטי־מהפכן וקשור בצדיק שניאורסון והוא הוצא להורג ביום ט"ו כסלו תרצ"ח. אפילו היה רשום שם שבעת מאסרו נמצאו ברשותו שטר של חמשה דולר וכן כמה כפות של כסף...

לאחר בירור תאריך היארצייט באתי לבית הכנסת ובקשתי מהגבאי לעלות לתורה בתאריך אחר, לא בכ"ב אלול, בגלל היארצייט של אבי, והגבאי התפלא מאד ואמר: "מה אתה שח? איך יכול להיות שחל שינוי בתאריך היארצייט?"...

באותם מסמכים נכתב גם שמאוחר יותר עיינו מחדש בתיקו האישי והתברר שהוא חף מפשע. רק חבל שאינם יכולים להחיות את מי שרצחו באכזריות על לא עוול בכפו...

אחרי מאסרו של אבא, נאלצנו לעבור ללנינגרד. שני אחיי הגדולים ר' יהושע (כעת בלונדון) ור' שניאור זלמן (כעת באמריקה [נפטר ביום ח' תמוז תשע"א]) למדו בישיבות תומכי תמימים במחתרת, והיה חשש כבד שיום אחד יאסרו גם את אמא, כפי שאכן היה בכמה משפחות, ואם כן מי יודע מה יעלה בגורלי ובגורל אחותי מרת צביה, ולכן אמא החליטה לעבור ללנינגרד שם גרו אביה, סבי החסיד ר' חיים בן ציון רסקין וכן בני משפחה וחסידים נוספים.

תמונה משפחתית של הרה"ח ר' מיכאל קצנלבוגן וזוגתו שרה ע"ה וילדיהם
שצולמה ונשלחה אל הרבי הריי"צ נ"ע בשנת תרצ"ו.
ר' משה ע"ה הוא הילד היושב על ברכי הוריו.

тв-3

Экз. № 1

**ФЕДЕРАЛЬНАЯ СЛУЖБА
БЕЗОПАСНОСТИ РОССИИ
УПРАВЛЕНИЕ
ПО НОВГОРОДСКОЙ ОБЛАСТИ**

Председателя Боровичской
еврейской общины "Шалом"
Алексееву Э.А.

М .04.03. № 1а/2089

174400, Новгородская область,
г.Боровичи, ул.Советская, д.25/27

ВЕЛИКИЙ НОВГОРОД

АРХИВНАЯ СПРАВКА

Согласно архивным материалам, Каценеленбоген (Каценеленбоген) Михаил (Михаэль) Гамшеевич (так в деле), 10 октября 1873 года рождения, уроженец г.Рогачев БССР, еврей по национальности, работавший в артели инвалидов "Громобой", проживавший в г.Старая Русса, ул.Правосудия, д.10, был арестован 3 октября 1937 года органами НКВД.

Необоснованно обвинялся в том, что, якобы, "...будучи враждебно настроен против соввласти и ВКП(б), являлся активным участником к-р.группы, распространял к-р. религиозный фанатизм. Воспитывал молодежь в к-р. религиозном духе через нелегальную школу "Хедер", прививал в них ненависть к соввласти. Распространял клеветнические к-р. слухи о тяжелой жизни евреев в СССР и гонения на них. Вызывал недовольство и ослабление среди населения на Советский Союз", т.е. по политическим мотивам, без указания статьи Уголовного Кодекса, как "контрреволюционный элемент".

Решением Особой Тройки УНКВД Ленинградской области от 15 ноября 1937 года Каценеленбоген М.Г. был приговорен к высшей мере наказания - расстрелу. Приговор приведен в исполнение 19 ноября 1937 года в г.Ленинграде. Местом захоронения является т.н. Левашовская Пустошь, находящаяся вблизи пос.Левашово Выборгского района г.Санкт-Петербурга. Смерть Каценеленбогена М.Г. зарегистрирована в отделе ЗАГС администрации Старорусского района Новгородской области, куда при необходимости родственники могут обратиться за свидетельством о его смерти.

По постановлению Президиума Новгородского областного суда от 27 октября 1956 года Каценеленбоген Михаил Гомшеевич реабилитирован. За справкой о его реабилитации рекомендуем обратиться в Новгородский областной суд, указав дату реабилитации.

Состав семьи Каценеленбогена М.Г. на момент ареста: жена - Сара, 42 года, сын - Моисей, 6 лет, сын - Шлейменцман, 18 лет.

Согласно протоколу обыска от 4 октября 1937 года у Каценеленбогена М.Г. было изъято: паспорт № 528412, порванные письма и переписка, еврейская религиозная литература, железнодорожные билеты, денег советских три тысячи сто рублей (3100), иностранных денег (5 долларов), 4 серебряных маленьких рюмочки, объектив фотоаппарата".

Сведений о конфискованном имуществе, а также личных документов и фотографий в архивном деле не имеется.

Основание: дело арх.№ 1а/2089.

Начальник подразделения
Управления

И.А. Антонов

**Federal Security Department
of Russia
Novgorod oblast administration**

04.21.03 #1a/2089

VELIKY NOVGOROD

To the chairman of Borovich Jewish Community
"Shalom" E.A. Alekseev
174400, Novgorod oblast, city of Borovich, 25/27 Sovetskaya
Street

Copy #1

ARCHIVAL CERTIFICATE

According to archival documents Katsenelenbagen (Katsenelenbogen) Mikhail (Michael) Gamsheevich (as indicated in the record) born October 10, 1873 in the city of Rahachow, Belorussian Soviet Socialist Republic, ethnic Jew, worked at disabled persons' artel "Gromoboi" resided in city of Staraya Russa, 10 Pravosydia Street, was arrested by People's Commissariat for Internal Affairs authority in October 3, 1937.

Was wrongly accused of, supposedly, "...being hostile towards the Soviet system and the All-Union Communist Party of Bolsheviks, was an active participant of counter-revolutionary group, propagated counter-revolutionary religionism. In illegal school "Kheder" educated the youth in counter-revolutionary spirit, educated hatred towards the Soviet system. He was spreading slanderous counter-revolutionary rumours regarding hard life of Jews and their persecution in USSR. Engendered discontent and exasperation among population towards USSR, that is on political grounds without indication of the clause of Criminal Code, as a "counter-revolutionary element".

By the decision of NKVD troika in Leningrad oblast in November 15, 1937 M.G. Katsenelenbogen was sentenced to the supreme measure of punishment - execution by a firing squad. The sentence was enforced November 19, 1937 in Leningrad. The burial place is Levashovo Memorial Cemetery situated near the settlement of Levashovo, Vyborgsky District of Saint Petersburg. The death of M.G. Katsenelenbogen was registered in Civil Status Registration Office Department in Starorussky District of Novgorod oblast where if necessary the relatives can receive his death certificate.

By the decision of Novgorod regional court presidium of October 27, 1956 Katsenelenbogen Michael Gamsheevich was rehabilitated. You can receive the certificate of his rehabilitation in Novgorod regional court, by indicating the date of rehabilitation.

As of the date of arrest Katsenelenbogen G.M.'s family composed of: a wife –Sarah, 42, a son – Moses, 6, a son – Shleimenzalman, 18.

According to the search protocol of October 4, 1937 such personal belongings were confiscated from M.G. Katsenelenbogen: "passport #528412, torn up letters and correspondence, Jewish religious books, railway tickets, soviet money- three thousand one hundred roubles (3100), foreign money (5 dollars), 4 silver small shot glasses, camera lens".

There isn't any information about confiscated property, personal documents or photos in archive file.

Grounds: file arch. #1a/2089.

Head of Department
of administration

/Signature/

Iu.A. Antonov

*/Seal: Federal Security
Department of the Russia Federation
Novgorod oblast administration/*

3

השאיפות של סבא

כאן המקום להוסיף כמה מילים לדמותו של הסבא, ר' חיים בן ציון ע"ה:

הסבא היה תקיף מאד בכל עניני יראת שמים, תורה ומצוות, חנך את הנכדים ודרש מהם להרבות באמירת תהילים ולשנן דברי תורה בעל פה. היה מרגלא בפומיה שאסור לילדים לשאול "פארוואס" (מדוע) ועל שאלה כזו צריכים "שמייסן".

כל תפילותיו מהשי"ת וכל שאיפותיו היו שלמרות תלאות הזמן אחרי המהפכה הקומוניסטית, כל צאצאיו יישארו "ערליכע אידן", יהודים יראי ה'. הוא לא הסכים שאי מי מצאצאיו ידבר רוסית וההליכה לשקאלע היתה אצלו דבר מופרך לגמרי.

בגל המעצרים והרציחות שהיה בשנת תרצ"ח בלנינגרד, רצו לאסור גם אותו, אבל הם ראו כמה הוא זקן וחלש והניחו לו. אבל את בנו הרה"ח ר' יצחק ואת הרה"ח ר' חאניע מרוזוב שהיה אז בביתו של ר' יצחק אסרו ועקבותיהם לא נודעו. ולאחר זמן נודע שאחרי זמן קצר מאד נרצחו בירייה. הי"ד.

4

לימוד תורה בחשאי

גרנו בלנינגרד כמה שנים, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. כידוע, הקומוניסטים הקפידו מאד על 'חוק חינוך חובה' וכל ילד וילדה היו מוכרחים ללכת לבית הספר, ה'שקאלע'. למרות הסכנה המוחשית שבדבר, למעשה לא הלכתי ל'שקאלע'. כל בוקר הייתי יוצא מהבית עם תיק של בית-ספר על הגב, כאשר בתוכו לא היו ספרי לימוד שלהם אלא, להבדיל, ספרי קודש כמו חומש ונ"ך, ומעמיד פנים כאילו גם אני הולך לבית הספר, כאשר בפועל הלכתי (יחד עם בן דודי בן-גילי, בנו של אחי אמי ר' יעקב יוסף רסקין) ללמוד תורה אצל מלמד בחשאי.

עם תחילת המלחמה, בשנת תש"א (1941), ברחנו מלנינגרד. זמן קצר קודם לכן, ממש ערב המלחמה, התחתנה אחותי צביה עם בעלה הרה"ח הרב יוסף גולדברג ע"ה (שנקרא ברוסיה "יוסקה טיראספאלער") ואחי ר' זלמן התחתן עם זוגתו מרת שולע בת החסיד ר' אלחנן שגלוב שכמו אבי נאסר בשנת תרח"ן ועקבותיו לא נודעו.

הסיבה לכך שאימי השתדלה ביותר לזרז את נישואיהם של אחי ואחותי, היתה מפני צוק העיתים. באותם ימים, שלהי שנות הצדי"ק (שנות ה-30 למנינים), התרבו המאסרים של חסידי חב"ד ברוסיה וגם רבים מהבחורים תלמידי הישיבות המחתרתיות נאסרו, וידועה גם פרשת מאסר הנערים בברדיטשוב.

במצב הזה, אמא חשבה שהמשך לימודיו של אחי זלמן בישיבות המחתרתיות הוא סכנה גדולה ועדיף שיתחתן.

וכיון שאחי זלמן כבר היה בן עשרים ועוד כמה שנים, אמא הזדרזה להשיאו. השידוך היה 'מתאים' גם מבחינה זו שאף אבי הכלה, הרה"ח ר' אלחנן שגלוב, נאסר לפני כמה שנים ועקבותיו לא נודעו, כמו אבי ע"ה.

אני זוכר היטב את החתונה שנערכה באחד מפרברי מוסקבה, במרחק של כחצי שעה נסיעה מהעיר. הייתי אז כבן 9 ואני זוכר שלא היתה אפשרות להשיג טבעת והקידושין נעשו על ידי כוס של כסף, לעריכת החופה יצאו החוצה בשקט, וסעודת החתונה נערכה בתוך הבית בחדר אחד, היו קצת דגים והרבה משקה והתוודעו עד אור הבוקר.

5

חמש שנים "שלמות"

אחי ר' יהושע למד בקורסק ובתוך זמן קצר היו שם מאסרים של המשגיח ושל הבחורים ובהם חבריו לייב הענך מנקין והענך רפפורט.

נגזרו עליו חמש שנים ואימא אפילו לא היתה יכולה לנסוע לבקר אותו כי ה'פספורט' שלו היה על שם אחר. הוא סבל קשה מהרעב והיה צריך לעבור ימי חג הפסח אפילו ללא קוביות סוכר, כך שסבל מהרעב, מורא מוראים, יותר ממה שסבלו אלו שהיו בחוץ בחופשי. כשהוא השתחרר (ב'1943), כבר לא היה טעם לכתוב למשפחה בלנינגרד כי העיר היתה במצור גרמני מתחילת המלחמה. מי שברח, ברח ומי שנשאר נספה. מישהו יעץ לו לכתוב ולהודיע על מקום הימצאו לדוד הרה"ח ר' שלמה רסקין בגורקי וכך הידיעה תגיע לאימנו, אחותו של ר' שלמה. לא היתה לו כתובת של הדוד ר' שלמה ובלית ברירה הוא כתב "רסקין, גורקי" ותו לא וב"ה המכתב הגיע ליעדו. מיד שלחו לו מבית הדוד חבילה של "מאחורקע" (טבק לסיגריות) כדי למכור את זה בשוק ולקבל בתמורה כמה רובלים למחייתו. הוא היה כל כך חלש ומורעב שלא היה לו כוח ללכת לדואר לקבל את החבילה והרופאה שטיפלה בו ריחמה עליו והסכימה לקבל ממנו יפוי-כוח לקבל את החבילה שלו במקומו וטרחו והלכה לדואר והביאה לו את החבילה. אחרי כמה שבועות הגיעה עוד חבילה, ובעזרת החבילות האלה יהושע התאושש ולאט לאט חזר לעצמו. בסופו של דבר אימא הביאה אותו לסמרקנד, וכיון שנגזרו עליו חמש שנים ולמעשה 'ישב' שלוש שנים 'בלבד', מנהלי הישיבה ר' ניסן נמנוב ור' יונה כהן החליטו שכיון שכך עליו ללמוד שנתיים בישיבה בשקידה והתמדה...

מימין לשמאל:
האחים הרה"ח ר' משה ע"ה, ר' יהושע שי'
ור' שלמה שניאור זלמן ע"ה

בשנתיים אלה הוא למד שחיטה אצל השוחטים הותיקים הרה"ח ר' ברוך דוכמאן והרה"ח ר' עוזיאל חזנוב. וכשבא ללונדון קיבל משרת שוחט בהשתדלות הרה"ח ר' ירחמיאל בינימינסון ("ירחמיאל ז'לאבינער"), ועם הזמן קיבל את תפקיד ראש השוחטים בלונדון כשהשוחטים כאן כיום הם תלמידיו.

6

ימי סמרקנד

אחרי הבריחה מלנינגרד, עברנו כמה טלטולים ובסופו של דבר, בשנת תש"ב (1942), הגענו לסמרקנד. כאן החסידים ארגנו חיידר וישיבה עם סדרי לימוד בכיתות לפי הגילאים של הילדים והנערים. עד שהתחילה המלחמה, כאשר חסידי חב"ד גרו בערים שונות, פעילות מאורגנת וגלויה של לימוד תורה לילדים היתה כרוכה בסכנת נפשות ממש, אבל בתקופת המלחמה ובסמרקנד היה מצב אחר. העיר היתה מלאה בפליטים מפולין שבתחילה, כאשר נמלטו מפולין לרוסיה, נשלחו למחנות בסיביר ואחר כך היתה להם אפשרות לצאת מהמחנות ורבים מהם הגיעו לסמרקנד (כידוע בדברי הימים ההם). והחסידים פעלו וארגנו את החיידר ואת הישיבה 'על חשבון' הפליטים מפולין, כאילו הם אלה שעושים זאת.

בנוסף לכך, השלטון הסובייטי היה עסוק במלחמה ובמידה מסוימת העלים עין מהנעשה בתוככי רוסיה. כך שאמנם גם כאן שמרו על מידה רבה של חשאינות, אבל למעשה כמאה וחמישים ילדים, בלי עין הרע, למדו תורה בצורה מסודרת.

עד הבר־מצוה למדתי אצל המלמדים החסידיים ר' משה רובינסון ("משה קראלוויצ'ער") ור' אליהו חיים רויטבלט. מחבריי בימים ההם לא נותרו היום אלא מעטים ובהם ר' גדליה קארף שנמצא באמריקה ור' אריה לייב דמיחובסקי ("לייבקע פישל'ס") שנמצא היום בארץ ישראל, אבל הלימודים היו בקבוצה גדולה יחסית, כיתה שלימה.

ואחרי הבר־מצוה, למדתי אצל הגה"ח הרב אברהם אליהו פלוטקין. מאוחר יותר הייתי בין אלו שלומדים לעצמם ("פארזיק"), בהשגחת ר' זלמן לויטין ("זלמן האדיטשער") והגה"ח הרב זלמן שמעון דווארקין.

המנהל של הישיבה בסמרקנד היה המשפיע הנודע ר' ניסן נמנוב ("ניסן דער געלער") והמנהל הכללי של כל ישיבות תומכי תמימים ברוסיה בימים ההם היה החסיד ר' יונה כהן ("יונה פולטבער"). ובכל אופן, למדנו היטב מהבוקר עד הערב, וכנהוג עיקר הלימוד בנגלה היה בגמרא אך גם מעט בשולחן ערוך. לגבי הצעירים יותר, אציין שהיה 'חוק ולא יעבור' שכל אחד ואחד צריך ללמוד בעל־פה את י"ב הפרקים הראשונים של ספר התניא ולדעת אותם היטב עד הבר־מצוה. כל אחד ואחד נבחן ע"י ר' ניסן בעצמו (מעט מעט, פרק פרק) והיה חייב לדעת את י"ב

הפרקים היטב, ממש כמו שידועים לומר בעל־פה "אשרי יושבי ביתך". ואחרי שהנער ידע את י"ב הפרקים היטב, ר' ניסן היה מעורר אותו לחשוב ולהתבונן בזה וכן לחזור על י"ב הפרקים במחשבה לפני השינה.

הנהלת הישיבה עשתה מאמץ לדאוג גם לגשמיות של התלמידים. בבוקר כל אחד טעם משהו בביתו, לפני שהגיע לשיבה. גם את ארוחת הערב היו התלמידים אוכלים בבית, אבל באמצע היום היו מעמידים בישיבה סיר גדול של קאשע (דייסה) להשביע את רעבונם של התלמידים. מי שידעו שאין לו היכן לאכול בערב, סידרו לו לאכול "ימים" ("טעג") אצל משפחות שלפי ערך הימים ההם כן היה להם מה לאכול. אני עצמי לא זכיתי לאכול "טעג" שכן אמא ע"ה היתה אשת חיל ובבית תמיד היה ב"ה מה לאכול.

7

תומכי תמימים בלי הפסקה

לבקשתכם, אפרט יותר על ימי סמרקנד:

הלימודים בישיבה בסמרקנד התנהלו בסדר מסודר ובהשגחה תקיפה וקפדנית. הרה"ח ר' זלמן לויטין ("זלמן האדיטשער") היה המשגיח עלינו הנערים ועל איחור קל של כמה דקות היו קוראים לתלמיד ומטילים עליו קנס. לפעמים הקנס היה אי מתן רשות להיכנס לשיעור (אבל המגיד־שיעור שלנו, הרה"ח ר' משה רובינסון ("משה קאראלעוויצ'ער"), היה מפר את האיסור ונותן לתמיד להיכנס לשיעור בחשאי, וכשר' זלמן היה בודק אם אי מי מאלו שהוטל עליהם הקנס בכל זאת נכנס לשיעור, היה צריך להתחבא...).

בסך הכול, ההנהגה עם התלמידים היתה בתקיפות גדולה. אני זוכר שבכלל מיעטנו מאד לצאת לרחוב מפני הפחד, ועם כל זה אחת התביעות של הנהלת הישיבה מהתלמידים היתה להמנע עוד יותר מהליכה ושהות ברחוב. בדידי הווה עובדא שפעם הלכתי ברחוב בימי 'בין הזמנים' כאשר בלאו הכי אין סדרי לימוד בישיבה ולפתע פגש אותי המשפיע הרה"ח ר' ניסן נמנוב. למרות שכאמור היה זה בעונת 'בין הזמנים', ר' ניסן פנה אלי בתביעה ודרישה: לאן אתה הולך? עניתי שפני מועדות למקום פלוני, ור' ניסן העיר לי: חבל על הזמן, היה עדיף שתישאר בבית ותלמד פרק תניא, מה הנחיצות הגדולה בהליכה הזו? ...

ואם ב'בין הזמנים' כך, קל־וחומר בימי ה'זמן' עצמו וכפי שאמרת, ההשגחה היתה חזקה וכידוע ר' ניסן העמיד את נושא המשמעת והציות בראש כל העניינים. ואכן, הבחורים, גם הצעירים, תלמידי תומכי תמימים, הקפידו לקיים את כל הוראות ההנהלה בדיוק. מכל שנות לימודי בתומכי תמימים ברוסיה זכורים לי רק שני מקרים שבהם ר' ניסן התייחס להפרת המשמעת בצורה חמורה עד כדי כך ששילח את שני התלמידים ההם מהישיבה. מקרה אחד היה שבחור פלוני נסע לבית הוריו לפסח למרות הוראה מהנהלת הישיבה שלא יסע ומקרה שני היה שבחור נתפס כשהוא קורא ספר רוסי... בסופו של דבר, הראשון חזר וגדל ליהודי חסידי לתפארת, והשני אכן הלך לאוניברסיטה ונהיה מהנדס.

זה היה הסגנון של ר' ניסן – לתבוע ולדרוש בתוקף, וזו היתה נימת הדברים בהתוועדויות שלו. היום הכי גדול וחשוב אצלו להתוועדות עם התמימים היה ב'

ניסן, יום ההילולא של הרבי הרש"ב נ"ע. בדרך כלל, בב' ניסן הוא התוועד כל הלילה. כמובן היו גם התוועדויות גדולות בי"ט כסלו ובי"ב תמוז, לכללות אנ"ש, ובסמרקנד זה היה ביותר תוקף, כי אנ"ש הרשו לעצמם לעשות דברים שונים 'על חשבון' הפליטים מפולין שלא היו אזרחי בריה"מ והיה אפשר להציג את הדברים כך שכביכול הם המארגנים את הלימודים ואת ההתוועדויות.

זה היה המצב בימי המלחמה, והתוועדו בשופי. היה 'משקה' לרוב והפארבייסן היה בצמצום, מעט קאשע (דיסה) ומעט הערינג (דג מלוח), אבל ההתעוררות היתה גדולה.

בסיום המלחמה, אחרי שהפליטים מפולין נסעו מסמרקנד ומשאר הערים, המצב החמיר והפחד גבר. בזמנים ובמקומות מסוימים למדו כך שליד השולחן היו מוכנים משחקי שחמט ואם נשמעו דפיקות בדלת והיו מוכרחים לפתוח, היו ממהרים להחביא את ספרי הלימוד, מוציאים את המשחקים ומעמידים פנים שבכלל לא לומדים כאן. תקופת פחד כזו היתה, למשל בצ'רנוביץ בתקופה שאחרי נסיעת אזרחי פולין. ממש מיעטו ללכת ברחוב והלימודים עצמם היו באופן מאד חשאי, ממש במחתרת.

זה היה אחרי שאלה שנשארו בלבוב אחרי 'ציאת רוסיה' הגדולה בשנים תש"ו-תש"ז נאסרו ואלה שעדיין לא נאסרו ידעו היטב שבקרוב יבוא יומם. בעיצומה של אותה תקופה איומה, הרה"ח ר' יונה כהן ("יונה פולטאווער") שהיה המנהל הכללי של תומכי תמימים ברוסיה, פגש באימי במוסקבה. הוא נתן לה קצת כסף ופקד עליה: "תמצאי כמה נערים ובכסף הזה תשיגי להם מלמד, ובלבד שהמושג של תומכי תמימים ברוסיה לא ייפסק!"

אימי שמעה לדברי ר' יונה ומיד ארגנה קבוצה של שלושה תלמידים – הרה"ח ר' אריה לייב דמיחובסקי ("לייבקע פישל"ס"), הרה"ח ר' משה גרינברג ("משה ביסארבער") ואני ואיכשהו המשכנו ללמוד.

זו היתה השיטה של ר' יונה, איש המסירות־נפש, כל השנים. לעשות הכול שבכל מצב ימשיכו להתקיים סניפים של תומכי תמימים בכל מקום. כך הוא עשה גם בתקופה קודמת. אחרי גל של מעצרים ורדיפות בשנות הצ', היה חשש רציני שכל מי שלוקח על עצמו תפקיד באחד מסניפי תומכי תמימים, מסכן את חייו בסכנה מוחשית ויש חשש סביר שאשתו תישאר עגונה וילדיו יישארו ללא אבא. מה עשה ר' יונה, כדי שלמרות הכול סניפי תומכי תמימים המחתרתיים ימשיכו להתקיים, בליט ברירה הוא העמיד מנהלים, ראשי ישיבה ומשגיחים מבין הבחורים עצמם. כך נתמנה גיסי הרה"ח ר' יוסף גולדברג לראש המחלקה בכותאסי, וכך נתמנו לתפקידים שונים במקומות שונים הרה"ח ר' ישראל־יהודה לוי (אביו של הרה"ח ר' שלום דובער לוי מנהל הספרייה של הרבי), האחים הרה"ח

ר' שלום והרה"ח ר' משה מרזוב ואחרים. הם עצמם היו בחורים בני עשרים ועוד שנים אחדות ור' יונה עשה אותם מנהיגים ומנהלים על צעירים מהם. כאמור, זו היתה השיטה כל השנים שאם יש קושי במקום פלוני ובאופן פלוני, עוברים למקום אחר ובאופן אחר אבל לא מפסיקים. ידועה פרשת מאסר הנערים בברדיטשוב. מה עשו מנהלי תומכי תמימים אחרי כן? פתחו סניפים במקומות אחרים, וגם אחרי הרדיפות האימות של השנים תרח"ץ ותוצ"ט המשיכו כל הזמן להפעיל קבוצות של לומדים, לפעמים ארבעה-חמישה בלבד, בערים ועירות כמה שרק היה אפשר. ממש עד שנאסר בעצמו, ר' יונה המשיך לפעול ולארגן עוד חדר ועוד ישיבה ופעל בזה במסירות נפש בכל כוחו.

למעשה, כהמשך לכל הפעילות המחתרית באותם ימים הן לפני המלחמה והן לאחרי המלחמה, אכן תומכי תמימים ברוסיה נמשכה בלי הפסק. במיוחד יש לציין את העיר סמרקנד שגם לאחר שהציבור הגדול שהיה בעיר בימי המלחמה עזב את העיר ואת רוסיה בכלל, הנשארים המשיכו להפעיל חדר וישיבה. והכוונה לאחים ר' בערל ור' הלל זלצמן, משפחת מישולבין ועוד חסידים יקרים. עם סיום המלחמה, השלטונות חדשו את המעקבים אחרינו, התחילו להשגיח יותר על צעדינו ולא היה אפשר להמשיך עוד את סדרי הלימוד שהיו בסמרקנד בימי המלחמה. חלק מהתלמידים נסעו לגרוזיה, ובהם האחים ר' משה ור' שלום לברטוב (בניו של "בערל קאבילאקער") וחלקם נסעו למקומות אחרים.

פרישת הבריחה

רבים אחרים עשו את דרכם לכיוון לבוב, העיר הסמוכה לגבול עם פולין. ובשנת תש"ו (1946) כבר התקבץ בלבוב קהל גדול. הנסיעה ללבוב היתה משום שעם סיום המלחמה, הפליטים מפולין קבלו רשות לצאת מרוסיה ולשוב לארצם. רבים מחסידי חב"ד ניצלו את ההזדמנות ויצאו איתם. חלק הציגו מסמכים שהשתדכו, כביכול, עם אזרחי פולין ואחרים הציגו מסמכים מזויפים כאילו הם עצמם פליטים פולניים. בנושא זה התנהלה פעילות רבה וציבור גדול של חסידים אכן הצליח לצאת מרוסיה בדרך זו. הדבר נמשך תקופה מסוימת עד שהקומוניסטים גילו מה קורה ובבת אחת הכול הסתיים.

מי שהספיק לנסוע ולצאת מאחורי מסך הברזל, הספיק ומי שלא הספיק ונשאר עדין בלבוב, נאסר עד מהרה. תחילה אסרו את ר' מענדל פוטרפס שהיה מראשי הוועד שארגן את היציאה מרוסיה ואת הרב ר' שמואל נוטיק, אסרו גם את ר' בערל גורביץ ובניו ר' שמואל ור' אברהם ואת ר' יוסף גרינברג ("יוסקה ביסאראבער") ואת אחי ר' שמעון קצנלנבוגן ואת ר' בערל רובינסון ("בערל קארלעוויצער"), את האחים כצמן ואחרים. השלטונות החמירו עם כל מי שהיה קשור לנושא היציאה וכמעט על כולם נגזרו עשר שנים במחנה עבודה.

כידוע, גם אימי ע"ה היתה פעילה מאד בנושא היציאה ההיא וגם אותה הם חיפשו ועשו מאמץ גדול לאסור אותה. עוד מישהו שהם חיפשו מאד היה ר' יונה כהן, לאחר שהיה ידוע להם על העסקנות הרבה שלו.

לגבי ר' יונה כבר ידוע הסיפור שאחד שהכיר היטב את אנ"ש נאסר בעצמו ודחקו ואלצו אותו לגלות את הידוע לו. הוא הגיע ללנינגרד לקראת י"ט כסלו ושאל לפי תומו, כביכול, היכן מתוועדים לרגל האי יומא. מישהו חשב כי האיש הוא 'משלנו' וגילה לו שההתוועדות היא בביתו של ר' שמואל ברעזין וכך ר' יונה נתפס ונאסר. כידוע, הוא נפטר במאסר אחרי פחות משנה שהיה אסור ובשעתו דובר שגם שם, תוך כדי הישיבה במאסר, נזהר והחמיר על עצמו מאד בענייני כשרות המזון ועוד, עד כדי מסירות נפש בפועל ממש.

[ואם מדברים על ר' יונה, אני נזכר ביום הכיפורים שבו היינו בלבוב, בהמתנה ובמתח ובציפייה לברוח מרוסיה. במצב ששרר אז היה מסוכן לצאת מהבית

לרחוב והתאספנו לתפילות יום כיפור במניין בביתו של ר' מוטל שנקר (גם אותו אסרו אחר כך). ואני זוכר שכאשר נעמדנו ל"כל נדרי", עם ר' מענדל פוטרפאס ואחרים, ר' יונה היה אחרי אמירת 'לחיים' וקרא – "פיאנאווא נייע סודיאט" (את השיכור לא דנים)...

זה היה מחזה מיוחד ... יום כיפור בלתי נשכח [...]

ביחס לאלו שנפטרו בידיהם, בבתי הסוהר או במחנות, מובן שלא היתה שום אפשרות של קבר ישראל. אחי ר' יהושע מספר שפעם אחת הצליח לקבור יהודי שנפטר במחנה במקום מיוחד, לא יחד עם כל הגויים, אבל זה היה דבר נדיר ביותר. בדרך כלל גם לא היתה אפשרות לדעת את יום הפטירה, מלבד במקרים יוצאים מן הכלל. למשל, איכשהו נודע לי יום פטירתו של ר' בערל לברטוב ומסרתי על כך לבניו.

תמונת האחים בני הרה"ח ר' מיכאל ומרת שרה קצנלנבוגן ע"ה. מימין לשמאל: החסידים התמימים ר' זלמן ע"ה, ר' שמעון ע"ה, ר' יהושע שי', ר' משה ע"ה

9

מאסר האם והבן

ובינתיים, גל המעצרים נמשך. בלבוב אסרו את ר' אברהם אהרן חן ואחר כך גם את זוגתו ובלנינגרד אסרו רבים, ולמעשה כל מי שהיה לו קשר לענין היציאה מרוסיה. הם חיפשו מאד גם את אימי. ידענו על כך היטב ולפי שעה ברחנו לגרוזיה והתחבאנו בכותאיס. איתנו היו ר' יוסף ור' מוליע בני ר' פרץ מוצקין, ר' העניך רפפורט ועוד. בשלב מסוים הגיע לכותאיס זה שדיווח 'להם' על מקום המצאם של אנ"ש בלנינגרד ומיד החל גל של מאסרים בכותאיס. באותה שעה נאסרו ר' מיכל רפפורט, ר' מאיר צינמאן ואחרים. היה ברור שאנחנו הבאים בתור ומיהרנו לברוח מכותאיס. בערך חצי שנה התחבאנו בוילנא וכשהיה נראה לנו שהמצב יותר רגוע, חזרנו לכותאיס. הפעם באנו, אימי ואני, עם תעודות זהות ('פספורטים') חדשות בשמות בדויים חדשים וקיווינו לשקט. אבל לא ארכו הימים ומישהו דיווח 'להם' שבין יהודי גרוזיה בכותאיס הופיעו דמויות חדשות של יהודים אשכנזים. היו אלה הפירות והתוצאות של אותו מודיע־מלשין שפעל בלנינגרד וכן בגל המעצרים הקודם בכותאיס, ועד מהרה גם אני נאסרתי. זה היה בליל ל"ג בעומר תשי"א, בדיוק כשיצאתי מהתועדות עם ר' הענך רפפורט, ר' יענקל נוטיק ור' יוסף גרינברג.

היה זה לאחר שיום אחד הופיע בעיר 'פלוני' שבא במוצהר לחפש אחר כאלו שמצאו מקלט בעיר. הוא חיפש יהודים אשכנזים בין התושבים הותיקים, היהודים הגרוזינים וכשמצא כאלה עקב אחר ההנהגות שלהם. למשל, כשראה יהודי מתפלל בטלית צמר שמכסה את ראשו בעת התפילה, הלה היה 'מסומן' אצלו. כך הוא זיהה, למשל, את הרה"ח ר' חנוך העניך רפפורט שאחרי מאסרו הבנו שהמצב שלנו מחמיר ונסענו מכותאיס למשך כחצי שנה. בינתיים הם המשיכו לחפש את אמי בכל כוחם. התמונה שלה היתה מפורסמת בכל מקום שבו פעלה המשטרה החשאית והיא היתה מאד 'מבוקשת'.

שנה־שנתיים קודם לכן הם תפסו ואסרו כמה אנשים מראשי הועד שעסק בבריחה מרוסיה כמו ר' מענדל פוטרפאס, ר' משה חיים דוברבסקי ור' יונה כהן (בשנת 1948), וכן קבוצה נוספת של חסידים שניסו להבריח את הגבול לרומניה שם היה ר' זלמן אבלסקי והיה נראה שיש אפשרות להגיע אליו ולהימלט מרוסיה, אבל כולם נתפסו ונגזרו עליהם 25 שנות מאסר וגלות. ועכשיו היה מאד אכפת להם לאסור גם את אמא לאחר שכבר היה ידוע להם שגם היא היתה מראשי המתעסקים בבריחה.

אגב, עד שאמא ואני נאסרנו הספקנו לעשות קצת למען האסורים. כידוע, אחד מאלה שנאסרו תוך כדי הניסיון לצאת מרוסיה היה הרה"ח ר' ישכר־דוב, הנקרא בערל, גורביץ (שאחר כך היה מנהל 'בית רבקה' בצרפת). הוא ניסה לצאת ביחד עם זוגתו מרת חנה והיא הצליחה לעבור והוא הורד מקרון הרכבת ונאסר. למזלו, לא ידעו שהוא אזרח רוסי המתחזה לפולני אלא חשבו אותו לפולני ובכל זאת עצרו אותו על זיוף מסמכים. אילו היו יודעים שהוא רוסי, היה מצבו קשה שבעתיים. בכל אופן, הוא היה אסור תקופה ארוכה בבית הסוהר בלבוב עצמה ולא נשלח ללאגער אחרי זמן קצר יחסית. גיסו אחי אשתו, ר' ישראל פבזנר הצליח, תמורת כסף, להשיג היכרות עם הממונים עליו בבית הסוהר והייתי בא לשם לעתים קרובות ומביא לו דברים שייקלו עליו את המאסר. כדי לעשות זאת החלפתי את שמי בניירותי לזייגרטון, השם שבו הוא היה רשום והצגתי את עצמי כבנו וכך יכולתי לבקרו. לכל לראש הבאתי לו תפילין. בהמשך, הבאתי לו כמעט מידי יום ביומו משהו לאכול. הוא היה ממש מורעב כיון שנזהר מאד לא לאכול דבר ממאכלי בית הסוהר. הייתי מביא לו קאשע (דיסה) וחלב וכשהיה שואל האם החלב כשר, הייתי עונה לו "בוודאי", וזה ממש החיה את נפשו. הדבר נמשך שבעה־שמונה חדשים עד שיום אחד נלקח ב'עטאפ' (רכב מיוחד להובלת אסירים), מבלי לדעת לאן מובילים אותו. בדיעבד התברר שנלקח לפולין, לאחר שנקבע חוק לשחרר את כל אזרחי פולין, גם אלה שהיו נגדם האשמות.

לימים שמעתי שלאחר מאסרו, זוגתו שאלה את הרבי הריי"צ מה לעשות לגבי העתיד. הם היו רק כמה חדשים אחרי החתונה והנה בעלה אסור ברוסיה והיא מעבר לגבול ואולי כדאי שהיא תחזור לרוסיה. והרבי הריי"צ ענה: במקום שהיא תיסע מפולין לרוסיה, עדיף שבעלה ר' בערל יצא מרוסיה לפולין. ואכן אחרי אותם שבעה־שמונה חדשים הוא השתחרר כברכת הרבי והם התיישבו בצרפת והקימו משפחה חסידית מפוארת.

(רק כעבור שנים רבות הודיתי בפניו מה באמת היה מקורו של החלב שהייתי מביא לו לבית הסוהר שאגב היה כמו לאגער בעיר עצמה).

ה'חטא' הגדול

ובחזרה לקורות אותנו. כפי שכבר סיפרתי, ה'חטא' הגדול של אימא היה הפעילות הרבה שלה בארגון מסמכים פולניים לרבים מאנ"ש. כידוע, עסק בזה הרבה הרה"ח ר' לייב מוצקין ומלבד שאר חברי הוועד גם אימי עסקה בזה הרבה. אגב, היא גם השתדלה לטובת כמה וכמה ילדים שיוכלו לצאת מרוסיה ועל-ידי זה להישאר יהודים. למשל, שתי בנותיו של ר' זושא מרגולין, מינה וטובה גיטל, שבעקבות מוראות המלחמה התגלגלו לבית יתומים ובהשתדלות של אימי הגיעו ללבוב ויצאו עם אנ"ש מרוסיה והקימו משפחות יפות בכפר חב"ד. כך גם לגבי שני בניו של הרה"ח ר' בר'קה חן, ר' מאיר-שמחה ור' מוטל, שהיו עדיין ילדים לפני בר-מצוה ובהשתדלות של אימי גם הם יצאו מרוסיה.

וכדאי להזכיר שכך היא התנהגה גם עם הילדים שלה עצמה: לאחותי צביה היו בעת היציאה שני ילדים קטנים – בתה הגדולה מרת בלומא (אשת הגה"ח הרב אברהם אזדבא, כיום הרב מרא דאתרא דקראון הייטס) ובנה הרב יעקב קאפל, והיא המתינה ללידה נוספת (מרת רבקה אשת הרה"ח ר' שמואל-יחזקאל כהן). וברגע מסויים היתה אפשרות שאחותי ובעלה הרה"ח הרב יוסף גולדברג יסעו אבל לא היה מקום לילדים. גיסי אמר שהוא מרגיש שכל ענין היציאה הזו הוא זמני ואין לדעת כמה זמן זה ימשך ואימי, חמותו, הבטיחה לו והתחייבה לו שתעשה הכול כדי שילדיהם יוכלו לנסוע מיד אחריהם וב"ה שעלה בידה לקיים את ההבטחה וכולם עברו בשלום, לאחר שכעבור שבועיים נוצרה אפשרות לרשום את הילדים בלומא ויעקב קאפל בניירות של הרה"ח ר' יהודה לייב צייטלין.

ובאותו ענין: לפעמים אנשים שואלים אותי, אם אמא, המומע שרה, היתה כל כך פעילה בנושא היציאה ההיא מרוסיה והכירה היטב את כל הפרטים, למה היא עצמה לא נסעה יחד עם משפחות אנ"ש?

ובכן התשובה היא, כמובן, "אזוי איז געווען באשערט". כך רצתה ההשגחה העליונה. אבל מצד המציאות בפועל, מעשה שהיה כך היה: אחי ר' שמעון היה בדרך ללבוב כדי להצטרף לנסיעה ולפתע חמיו הרה"ח ר' אלעזר גורליק נפטר וזוגתו מרת מוסיא התיישרה 'שבעה'. אימא החליטה לחכות להם. בינתיים היא גם נתנה את הניירות שהכינה לעצמה עבור הרבנית הצדקנית מרת חנה, אימו של הרבי, שבדיוק אז הגיעה מאלמא אטא ללבוב והיה צריך לסייע לה לצאת במהירות

הגדולה ביותר, ואדהכי והכי, חלון ההזדמנויות נסגר ושוב לא היתה אפשרות לצאת ואדרבה, הנ.ק.וו.ד. גמרו אומר להעניש בצורה קשה מאד את כל מי שהיה לו חלק בבריחה הזו.

עד שאמא ואני נאסרנו, 'הם' הספיקו לאסור את אחי שמעון וגזרו עליו עשר שנים. אמא ידעה שמחפשים אותה, ובכל זאת הצליחה לסדר פגישה (סווידאניא") עם אחי שמעון ולמסור לו בגדים וכסף. גם עם הרה"ח ר' מענדל פוטרפאס אמא נפגשה אחרי מאסרו. למרות שהפגישות הללו נערכו בנוכחות חייל שעמד והשגיח מה מדברים, ר' מענדל הצליח לרמוז לה שמחפשים אחריה והיא הצליחה לענות לו שאינה חוששת כי יש לה ניירות על שם אחר (ולנטינה ניקולייבה) והוא רמז לה שהם יודעים גם את השם הזה. בכל אופן באותו מעמד היא מסרה לו בגד מחמם ("דו שא גרייקא") וסכום כסף וכעבור שנים ר' מענדל סיפר לי ששני הדברים עזרו לו מאד בהיותו בסיביר.

ובכל אופן, אף שהם כנראה ידעו על כל עניני המסחר האסורים שאמא ניהלה ועל העזרה שלה לתומכי תמימים ועוד מעשים טובים, ה'חטא' החמור ביותר הי' חלקה החשוב בנושא היציאה הבלתי ליגלית.

גם לי הכינו באותה שעה ניירות על שם אחר בתקווה שזה יועיל אם וכאשר יבואו לאסור אותי, וגם במטרה לנסות לדחות את הגיוס לצבא. כשמלאו לי 17 שנה לפי שנת הלידה האמיתית, עשיתי ניירות על שם זייגרטן בהם הייתי בגיל 16, וכעבור שנה עשיתי ניירות חדשים על שם גולדברג, עם שנת לידה יותר מוקדמת, כך שעדיין לא הגעתי לגיל גיוס.

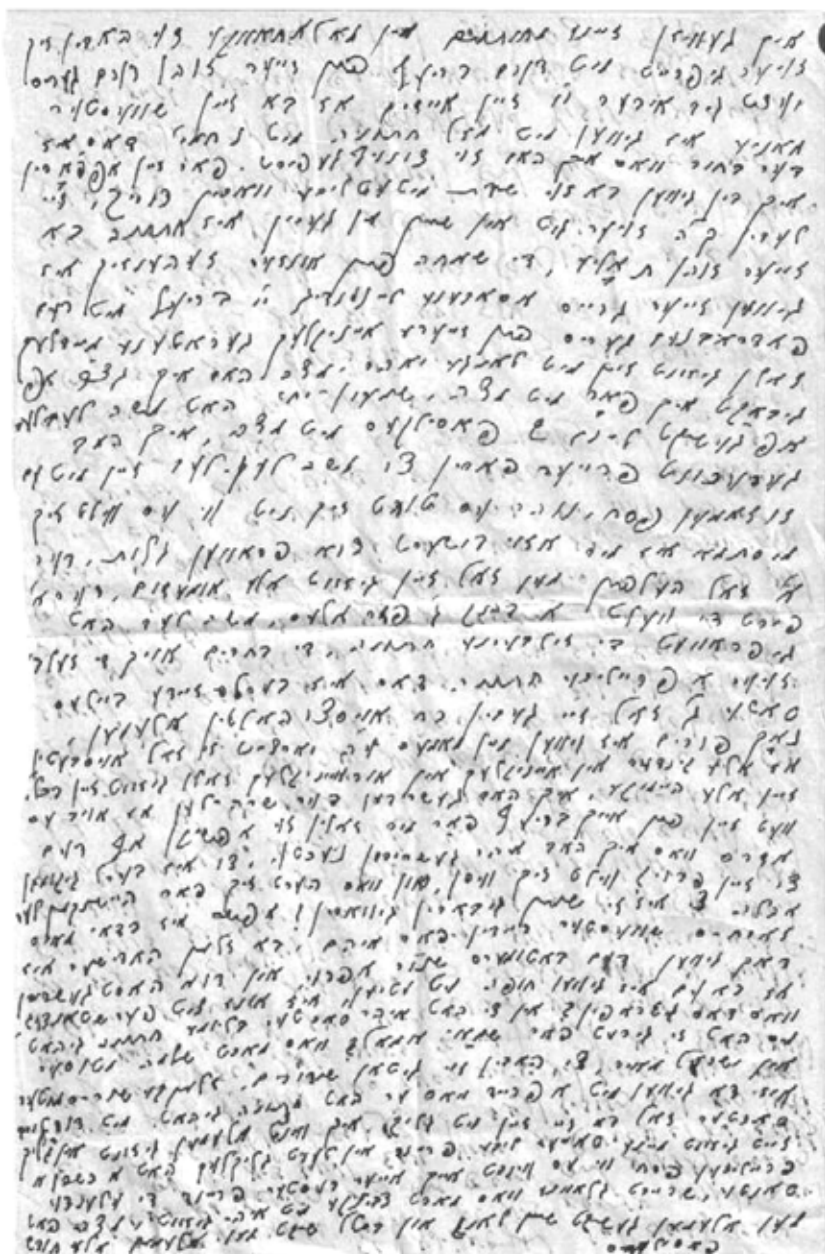
בדרך כלל, השלב הראשון במאסר הוא לוודא את זהותו של האסור ולהיות בטוח שהוא האיש המבוקש. אבל אם לרגע חשבתי שאולי אצליח להימלט מידיהם איכשהו בטענה שאין לי שום קשר למשה קצנלנבוגן שהם מחפשים ואני מישהו אחר בשם אחר ועם תעודות אחרות – התברר שהיו להם סימני זיהוי משלהם. מבחינתם, עצם העובדה שהיה לי 'מקיף', יארמולקע, מתחת לכובע ולבשתי טלית קטן עשוי צמר, די היה בה כדי להפליל אותי ואת ענין בירור הזהות אפשר היה לדחות למועד מאוחר יותר. למעשה, לא יכולתי להסתיר את זהותי בכלל, כי בכיסי היה מברק מאימי שנסעה לזמן מה למוסקבה, בו היא מודיעה מתי היא מתכננת לשוב לכותאיס.

במברק היה כתוב מתי בדיוק היא צריכה להגיע. כבר לא היתה לי אפשרות להודיע לה שלא תבוא והם כמובן המתינו לה שם. מלכתחילה סודר שר' אלתר וזוגתו רחל ניימרק – שגם הם כמובן לא ידעו שהמברק כבר נמצא בידיים 'שלהם' – ימתינו לאימי בתחנת הרכבת ויודיעו לה ש"הבן שלה חלה", כלומר שאני כבר אסור. ברגע שהיא ירדה מהרכבת ובני הזוג ניימרק ניגשו אליה, 'הם' מיד אסרו גם את אימי וגם אותם. האמת היא שר' אלתר וזוגתו לא הכירו את אימי וגם לא

היו מעורבים בכל הענינים שבהם האשימו אותה אודות היציאה מרוסיה, אבל ללא קושי מיוחד הם מצאו גם על ר' אלתר ואשתו 'עוונות' קשים. הבת שלהם עבדה במוסדות 'אנטי מהפכניים' ונסעה לארץ ישראל (בביתם היה מכתב ממנה)

מכתב בן שני עמודים מה'מומע שרה' לבנה ר' זלמן בשנת תש"ט

ובביתם התפללו במנין בראש השנה וביום הכיפורים. בסופו של דבר גזר הדין היה לר' אלתר - 25 שנה, לזוגתו רחל - 10 שנים, ולאימי - מוות בירייה. אחרי הרבה פניות ובקשות, עונש המוות הומר במאסר של 25 שנה.

מתי יחול פסח?

בתחילה היינו אסורים בטיבילס (ברוסית – טיפליס). אני הייתי יחד עם חברי ר' יוסף גרינברג ואימי היתה באותו בית סוהר אבל לא היתה לי שום אפשרות לפגוש אותה או לדעת מה שלומה. כך הדבר נמשך כמה חדשים עד שבחודש ניסן התקבלה סוף סוף בקשתה להיפגש איתי. הסוהרים אפשרו לנו להיפגש למשך חצי שעה בלבד וכמובן העמידו שומרים שישגיחו עלינו וישמעו מה אנחנו מדברים. זה היה סמוך לחג הפסח ואימי שאלה אותי מתי בדיוק יחול החג. למרות ששמרתי היטב על זמני המועדים וידעתי מתי יהיה החג, התחמקתי מלענות לה תשובה ברורה מחשש שהימנעות מאכילת חמץ שמונה ימים תהיה סכנה חמורה לבריאותה. היא מצידה טענה כי מצב בריאותה טוב והיא שהתה במקום שלא היה חסר לה אוכל (זה היה לפני שנתקבלה ההחלטה הסופית בבקשה שלה להמיר את עונש המוות במאסר, ומי שמועד, בוודאות או בספק, למוות ביריה מקבל מזון יותר טוב מאסיר רגיל כדי לשמור על בריאותו, כי לא ממייתים חולה), ולכן אספה עבורי חבילות סוכר בתור מזון לימי הפסח.

בסופו של דבר, השאלה של אימי מתי יחול חג הפסח לא היתה נוגעת למעשה. עוד לפני החג, ביום ט' ניסן תשי"ב, היא עברה התקף לב חמור ועברה לעולם האמת. שלטונות הכלא הודיעו לי על כך, קרעתי קריעה כדין וישבתי 'שבעה' עד החג – ללא קושי, הרי בין כך 'ישבנו'...

חתיכות הסוכר שאמי הביאה לי בפגישתנו האחרונה סייעו לי ולחברי ר' יוסף גרינברג לשרוד את ימי הפסח. הרי 'מרור' היה לנו בשפע, מצות לא היו לנו כלל, ולגבי מנת הלחם שלנו, סיכמנו כבר לפני החג עם אסירים לא יהודים שזה יהיה שלהם למפרע ובתמורה הם יתנו לנו בשמונת ימי החג חתיכות סוכר וכך ב"ה לא נאלצנו לאכול חמץ בפסח ושרדנו עם חתיכות הסוכר שאמנם לא היו בשפע אבל הספיקו בשביל לקחת כמה חתיכות סוכר בכל 'סעודה' ולשרוד.

לימים, נשאלתי: איך הצלחתם לא לאכול פירור חמץ שמונה ימים רצופים?

ועניתי: האמת היא שביחס לקשיים אחרים, זה היה הדבר הכי קל. כל מה שהיה צריך זה החלטה תקיפה שהדבר מופרך לגמרי! "אזוי און ניט אנדערש". כך

ולא אחרת. הרי לפני המאסר היו מדברים אתנו הרבה מה לעשות ואיך להתנהג בעת המאסר, שכן היה ברור שבמוקדם או במאוחר יעלו על עקבותינו ונשב בבית הסוהר. ואחת ההדרכות היתה שאת התבשיל העיקרי, דייסה עם שמן, צריך להשתדל לא לאכול מטעמי כשרות, אבל כשמרגישים חולשה וסכנה לבריאות לוקחים 'א ביסל קאשע', מה שאין כן חמץ בפסח – בשום אופן לא! זו היתה ההדרכה שניתנה לנו והיה פשוט אצלנו להתנהג כך ולא אחרת.

יצוין עוד שחלק מההדרכה היתה להכיר את לוח השנה ולדעת לחשב מתי יחולו החגים והמועדים, והידע הזה הועיל לי מאד כי לולי זאת הייתי עלול לא לדעת מתי יחול חג הפסח ומתי יחול יום הכיפורים...

כמובן מאליו, לא היו בידי באותם ימים שום ספרי קודש. ובכל זאת, התאפשר לי ללמוד פרק משניות לעילוי נשמת אימי במשך כל שנת האבלות. זאת, עקב העובדה שלאחר הסתלקות הרבי הריי"צ נ"ע ביו"ד שבט תש"י – הידיעה על כך הגיעה אלינו אחרי כמה חדשים – נמסר לנו שהיתה הוראה של הרבי שכל אחד ילמד כל יום את פרק "יש מעלין" במסכת מקוואות. ולאחר פרק זמן שבו אמרנו את הפרק יום ביומנו בשחרית, במנחה ובערבית, כבר ידעתי אותו בעל פה וכך יכולתי לחזור עליו כל יום לעילוי נשמת אימי.

אני נזכר כעת שמיד כשקבלנו את הידיעה על ההסתלקות, שאלו: ומה הלאה? וכשנודע לנו שאנ"ש קבלו על עצמם את הרבי, שמחנו על כך ששוב יש לנו רבי. ואפילו התחלנו לומר כל יום את פרק מ"ט בתהלים, הפרק המתאים למספר שנותיו של הרבי באותם ימים של שנת תש"י. והמשכתי בכך עד שנאסרתי ולא היה לי תהילים.

במשך השנה היתה לי גם אפשרות לומר קדיש על אימי מפעם לפעם. בין האסירים היתה קבוצה של כמה עשרות יהודים גרוזינים. ה'חטא' שבגיני הם נאסרו היה שהם שירתו כחיילים בעת מלחמת העולם השנייה, ובהיותם יהודים, הטענה כלפיהם היתה שהישארותם בחיים היא בגלל ששיטפו פעולה עם האויב הגרמני נגד רוסיה... ובגלל 'עוון' זה נגזרו עליהם 20 או 25 שנה.

יהודים יקרים אלה, היו נענים בכבוד גדול לבקשות שלי להתאסף יחד (כאשר היינו שוהים בחוץ) לדקות ספורות בהם הייתי אומר פרק תהילים קצר ו'קדיש יתום'. בעזרתם אמרתי קדיש על אימי כשנשלמו י"א חדשים לפטירתה וכן ביום היארצייט.

כשנה בערך ישבתי בבית הסוהר בטביליסי. הייתי יחד עם ר' אלטר ניימרק. הוא לא נשלח לסיביר, כיון שהיה מבוגר ולא היה מסוגל לעבוד ואני לא נשלחתי כי עדיין לא מלאו לי שמונה עשרה שנה (לפי הניירות המזויפים) ולא היה נהוג לשלוח קטינים לסיביר, אבל מיד עם מלאת לי שמונה עשרה, מיהרו לשלוח אותי למחנה עבודה בסיביר.

מכות נאמנות

לאחר שסיפרתי את סדר הענינים בכללות, אשתדל להיענות לבקשתכם ולפרט יותר את אשר עבר עלינו בחקירות, במאסר ובגלות.

כשנאסרתי, התעודות שהחזקתי בהם היו על שם גולדברג ובתחילה ניסיתי לדבוק בגרסתי שאין לי שום קשר עם קצנלנבוגן שהם מחפשים אלא שמי גולדברג ואני מוילנא ובאתי לגרוזיה לחפש עבודה.

אבל הם לא אבו לשמוע לדבריי כלל. בעצם העובדה שהיה טלית־קטן של צמר ושני 'מקיפים' כבר היו להם מספיק סימנים שאני שייך לליובאוויטש, וכבר בתחילת ה"חקרת ודרשת", כיבדו אותי במכות נאמנות.

מלבד רצונם לקבל ממני הודאה על זהותי ועל מעשיי, הם השתדלו בכל כוחם להשיג מידע על אחרים, ות"ל שעמדתי בניסיון ולא הזכרתי אפילו שם אחד מכל אלה שידעתי שהם (עדיין) בחופשי ואינם מחוץ למדינה, הן בתחילת החקירה ודרישה והן בהמשך לאחר שזהותי וזהות אימי נודעה ונתבררה.

זה היה ההסכם החזק בינינו כפי שדובר כמה וכמה פעמים בהתוועדויות החסידיות – שלעולם, בשום מצב, אפילו בעינויים הכי קשים רח"ל, לא מוסרים להם אפילו שם אחד. ואף שחז"ל אמרו שחנניה מישאל ועזריה עמדו בניסיון שלא לעבוד עבודה זרה והושלכו לכבשן האש ונעשה להם נס אבל "אלמלי נגדוהו לחנניה מישאל ועזריה היו פלחין לצלמא", אותנו חינוכו והזהירו שלא מוסרים את אף אחד אפילו תחת עינויים רחמנא ליצלן. ובדיוק כשם שהיה ברור לנו (כפי שסיפרתי) שבשום אופן ובשום מצב לא יתכן לאכול חמץ בפסח, כך, ואולי ביותר תוקף, היה מופרך לגמרי לגלות ולמסור מישהו שנמצא בחופשי ומי יודע מה הדבר עלול לגרום לו.

הרבה פעמים הם שאלו אותי "את מי אתה מכיר?", והרבה מכות קיבלתי על שהשארתי את השאלה ללא מענה.

היתה להם שיטה איך להכות. הכוונה היתה לגרום לנחקר כאבים ועינויים קשים מאד אבל באופן שלא ישאיר סימנים חיצוניים. לכן הם לא היו מכים בפנים אלא עיקר ההכאות היו על כפות הרגליים באמצעות "פליאטקע", מעין שוט שזור

מכמה וכמה חוטים ביחד. המכות היו מאד כואבות, אבל ללא סימנים חיצוניים בולטים, אם כי לפעמים הרגליים היו נפוחות כתוצאה מהמכות ובמקרה זה, למחרת היה בא רופא ומורח משחה מיוחדת שהיתה עוזרת להוריד את הנפיחות, כי כאמור היה חשוב להם שהמכות לא יותירו סימנים וצלקות על הגוף.

המכות והעינויים היו אצלם דבר שבשגרה ושיטה. כך הם נהגו איתנו וכך הם נהגו כמעט עם כל אסיר ללא הבדל. החקירות התנהלו בשעות הלילה כשהאסיר היה מאד עיף כי ביום אסור לישון ובעוד שהחוקר היה רענן ומלא מרץ שהרי היה יכול לנוח ביום כמה שרצה, האסיר היה שבור בגופו ובנפשו.

כמעט חודשיים נמשך השלב הראשון של החקירות בו דרשו ממני פעמים רבות לספר את מי אני מכיר, או שהיו מזכירים שמות של חסידים שהכרתי היטב והיו שואלים מה אני יודע עליהם, וכל אותה עת עמדתי בתוקף וטענתי כל הזמן – "לא יודע", "לא מכיר".

וכל זה למרות שידוע לי שאימי נמצאת כאן באותו בית הסוהר והיא יודעת שאני נמצא כאן (מאוחר יותר נודע לי שכדי לשבור את רוחה היו מביאים אותה מעבר לקיר החדר בנחקרתי כדי שתשמע איך מכים בי ואני סובל!) אבל היא לא נשברה וגם אני לא נשברתי ואף אחד משנינו לא הודה בזהותו האמיתית ולא סיפר כלום.

כך זה נמשך עד אשר במקביל התבצע גל מעצרים גדול וחמור בלנינגרד בו נאסרו, נחקרו ועונו עשרות אנשים. תמונות שלנו מבית הסוהר בטיביליסי הוצגו בפני הנחקרים ובסופו של דבר החוקרים קבלו שם את מה שלא הצליחו לקבל מאמי וממני כל הזמן – אימות ואישור סופי לכך שאמי היא היא שרה קצנלבוגן שהם חיפשו זמן רב ואני אכן בנה משה.

עכשיו לא היה טעם להמשיך ולהתכחש לעובדות וגם אנחנו הודינו בזהות שלנו, ומעתה החקירות שלי התנהלו בצורה אחרת. הודיתי בעובדה שלמדתי בישיבה בסמרקנד, וכשהם שאלו מי ניהל את הישיבה ומי לימד בישיבה נקבת בשמות של אלה שכבר לפני כמה שנים יצאו מרוסיה.

מבחינתם, ניהול ישיבה וגם לימודים בישיבה הם פעולה קונטר-רבולוציונית היינו אנטי מהפכנית שמי שנאשם בה ראוי לגזור עליו 25 שנה. וענין הבריחה מרוסיה שימש להם כחיזוק וביסוס לטענתם. הם אמרו: הביטו וראו – ראשי ומנהלי הישיבות ברחו מרוסיה ונסעו לגרמניה, והרי גרמניה הרגה יהודים ואילו רוסיה הצילה יהודים, ואם כן ברור שבישיבות הללו לימדו לשנוא את הממשלה!

בשלב מסוים, אחרי שזהותנו התבררה, ואמא כבר הודתה שאני בנה ואני כבר הודיתי שזו אימי – אמא דרשה בתוקף שיאפשרו לנו להיפגש. לאחר כמה וכמה בקשות, הם נענו ואפשרו לנו פגישה לזמן קצוב. כמובן שהפגישה והדיבור הם בהשגחה ומוכרחים לדבר רק רוסית, אבל איכשהו אמא הבינה שמאשימים אותי בלימוד בישיבה, והיא התחילה לטעון שזה לא נכון ולא הלכתי לבית הספר בתור ילד כי הייתי חולה וגם בישיבה לא הייתי יכול ללמוד ועוד טענות כיוצא באלה, עד

שבסופו של דבר גם אני קבלתי כוחות לטעון שמעולם לא למדתי בישיבות, וכיון שהנוהל היה שכדי להאשים ולהעניש צריך הודאה של הנאשם, התוצאה היתה שהם בטלו את ההאשמה הזו ויותר לא התעקשו על כך, אבל מצד שני השאירו את ההאשמה שעברתי על "אם לא יגיד ונשא עוונו", היינו שידעתי שאימא מסתרת תחת זהות בדויה ולא באתי מיוזמתי להודיע להם על כך.

סוף דבר היה שאת אמא האשימו על פי סעיף 5811 שהוא האשמה הכי חמורה – בגידה, ואותי האשימו על פי סעיף 5812 שגם הוא חמור אבל פחות מבגידה. ולכן על אימא נגזר עונש מות שאחר־כך הומר ב־25 שנה ועלי הוטלו 10 שנים.

עד סיום החקירה והמשפט, מצבנו היה קשה מאד גם מבחינת תנאי המעצר, אך לאחר המשפט היתה הקלה מסוימת בענין זה וגם היתה אפשרות לנהל קשר מסויים בינינו. הנוהל היה שבבוקר מוליכים את האסירים, בזה אחר זה, לבית הכסא, וקומת הנשים היתה מעל קומת הגברים ולפעמים הזדמן שהובילו אותנו באותו זמן או שחבריי האסירים הסכימו להתחלף אתי ולאפשר לי להמתין עד שאקבל סימן שעכשיו מובילים אותה, ובאופן כזה יכולנו להחליף מילים ספורות שנאמרו למטה ונשמעו למעלה או נאמרו למעלה ונשמעו למטה.

בנוסף, האסירים המציאו (מהסיבות שלהם) שיטה להשלכת פתקים מלמטה ולמעלה ולהיפך (על ידי קשירת הפתק בחוט דק כשבסופו יש משהו קצת כבד כמו חתיכת לחם וזריקת החוט כלפי מעלה או כלפי מטה), לאחר שהיו משליכים את החוט שבקצהו היה 'בריוואלע' היו נותנים כמה מכות בכותל לסימן ששימו לב ואיכשהו הפתק היה מגיע לתעודתו.

וכמה פעמים הצלחנו להיות בקשר גם בדרך זו.

זכור לי שבאחת הפעמים אימי שאלה אותי האם היא יכולה להתפלל שמונה־עשרה של מנחת שבת גם בשחרית כי היא זוכרת בעל־פה את נוסח השמונה־עשרה של מנחה ולא זוכרת את הנוסח של שחרית. זכרתי שאכן הדבר אפשרי מצד הדין וכך ענית לה.

באמצעים הנ"ל היא גם התענינה אצלי, במילים קצרות וברמזים, האם ידוע לי על פלוני או אלמוני מקרובינו ומכרינו האם הוא אסור או לא.

אני נזכר עכשיו כי בפגישה האחרונה שלנו, כשחשבנו שבקרוב שולחים אותה לסיביר, היא אמרה שלעצמה אינה דואגת כי הוא יודעת לתפור היטב ובטח תוכל להסתדר בעבודה בלאגער כתופרת, אבל היא דואגת מה יהיה אתי ומציעה לי להיות ספר כי יחסית לעבודות הקשות במחנות בסיביר זו עבודה קלה. אמרתי לה שלמעשה לא אוכל לקבל את עצתה כי אם יבוא יהודי להסתפר הרי אסור לי לגלח את זקנו ופאותיו. באותה שעה היא גם שאלה אותי האם אני זוכר את מה שלמדתי והאם פרקי התניא חקוקים בזיכרוני ושוב התענינה, ברמזים, מה שלום פלוני ופלוני כשמשמעות השאלה ברורה – האם הוא עדין מתהלך חופשי או שמא גם הוא כבר נתון מאחורי סורג ובריה.

קטע ממכתב מרטיט ונוגע ללב שכתב ר' משה לאחיו ר' יהושוע שי', בחודש ניסן תשכ"ו,
 ובו תיאור דרמטי מרגש של הפגישה האחרונה עם אמו ה'מומעת שרה' בין כתלי בית הסוהר

אויביר אונזער ארום ט' ניסן איז נארה צייט
 נאכטן אונזער צוה, אטע ווערט שייט פאסטן
 סוהר, און איך גידייק פונקט ווי היינט
 עס איז געווען 4 אפריל 1925, און דער פרי האביק
 דורכן פאסטער דער צענדלין ווי איי טראג
 ייג ארום פון באקאנטע און אהרן (וואס איז עס
 איז געווען פונקט אונזערע און איי פאסטער
 מיהאט מיר און דער פרי דער צייט איז עס
 צעקס פארטאג איז צו אויסגייען פון דער צייט
 סענדלעך. פארשטייט זיך אז מיהאט מיר ישוע
 אופן נעט געקענט צענדלין זיך, נארה מיר האבן
 זיך געזעהן מיט צוויי טעג פריער ניסן א האלבע שטע

האבן מיר בירעט, צו האט בא מיר געזעט
 ווען איז פסט, האביק נעט געווען צאפן,
 איך שרייב דאס זעלב, און עס איז שווער צו דעם
 מאכן זיך, דער א זעל יחמיות האבן א זע
 כל זענען אלע באקאנט און ביכר געהאלפן ווערן
 און אלעס און בענט פון גייטליקן נארה צייט
 א זעל זיין שמוע כמות
 בא פיינעלעך תהי מיט מיר משפחה
 איז אלעס גיט אספיר, צו וואלטן אויך
 געווען האבן פאן אויך א פאראקלעס געווען
 מיר וועלען אויך אלעמען א זע רע ושמא
 זייט געווען און שטארק אויך
 מען זיך שרה

מי חשב ומי חלם שזו תהי' הפגישה האחרונה שלנו ובעוד ימים אחדים היא כבר לא תהיה בין החיים...

להבהרת סדר הדברים, אפרט: נאסרנו בל"ג בעומר, החקירות נמשכו כחודשיים והמשפט הסתיים באמצע החורף ובחודשים פברואר מרס ואפריל אימא היתה בחדר הנידונים למות בהמתנה שיסכימו להמיר את גזר דינה ל-25 שנה. כשהאישור הגיע והחלו ההכנות לנסיעה ללאגער, התקיימה הפגישה שלנו וזמן קצר אחר כך היא לקתה בהתקף לב והלכה לעולמה.

את ההודעה הראשונה על כך קבלתי על ידי אמצעי נוסף שבו האסירים ניהלו קשר בינם לבין עצמם:

הנוהל היה שמידי יום ביומו יצאנו לחצר בית האסורים למשך כעשרים דקות כדי לשאוף אויר צח. במהלך ה'טיול' הזה היה אפשר איכשהו להעביר רמזים אחד לשני בתנועת הידיים ורמזו לי מרחוק, מהבנין המיועד לחולים, ש"אימו של מישה נפטרה". יתכן שלאחר ההתקף־לב, כשעדיין היתה בחיים, היא עצמה בקשה מהממונים על בנין החולים שיודיעו לי על זה.

פניתי מיד בבקשה להנהלת בית הסוהר להודיע לי מה שלום אימי. בתחילה הם הכחישו שקרה לה משהו ואמרו שהכל בסדר והיא בחיים (ובליבי איחלתי להם שהם עצמם יחיו כפי שהיא בחיים), ואולם כעבור מספר ימים הם הביאו לי חבילה של החפצים האישיים שלה, ובהם סידור קרבן מנחה ומעיל, והודיעו לי רשמית שהיתה לה התקפת לב והם מצידם ניסו להציל את חייה ולא הצליחו כך שפטירתה היא שלא באשמתם ...

גם מתוך חדר הנידונים למוות אימי העבירה לי פעם פתק (באמצעות הספר שהיה מגיע למחלקה ההיא פעם בשבועיים לספר את האנשים, כי היה אסור להם להחזיק ברשותם אפילו סכין גילוח שמא יפגעו בעצמם) שתוכנו היה להחזיק חזק ולא לבוא חלילה לנפילת רוח ושלא אדאג לה כי בוודאי בסופו של דבר ימירו את גזר הדין שלה בגלות ואנחנו נעבור את זה ועוד יהיה טוב...

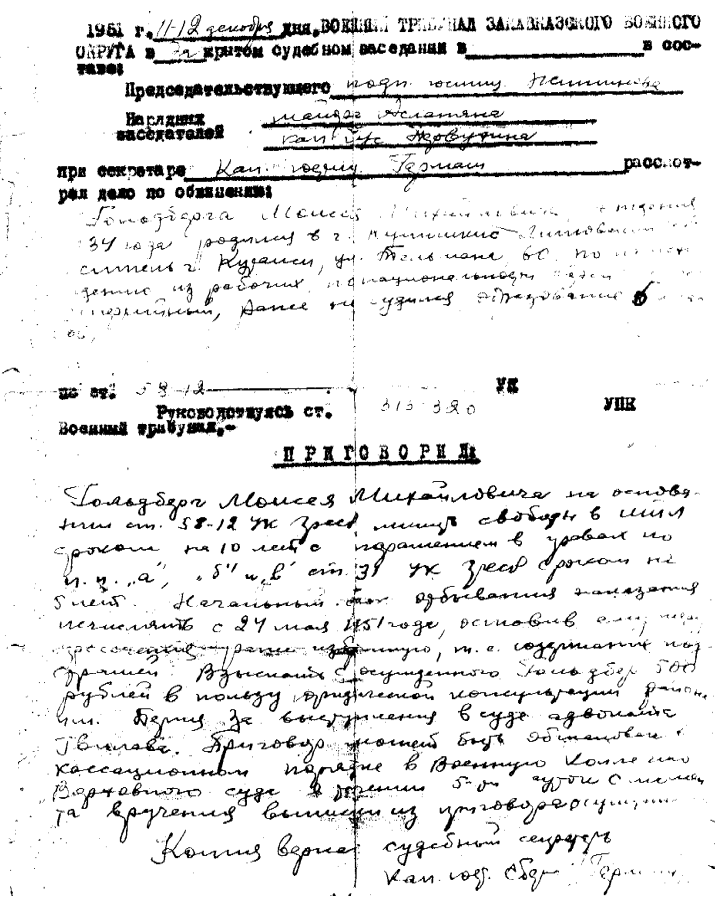
זה היה, כאמור, המסר שלה מתוך תא הנידונים למוות ובתקופת מתח וחרדה האם הולכים לירות בה או שיסכימו להחליף את עונש המות ב-25 שנה בסיביר...

גם אני מצידי השתדלתי לסייע לאימי במעט שיכולתי. כשנאסרתי היה בכיסי סכום כסף ולפי כללי בית האסורים, הכסף נשמר עבור האסיר בחשבון מיוחד ופעם בשבועיים ברשותו לקנות משהו בכספו במעין חנות שבבית הסוהר. כיון שידעתי שלאימי לקחו הכול, בקשתי שיעבירו כסף מהחשבון שלי לחשבון שלה. משום מה בקשתי לא התמלאה אף שלכאורה זהו דבר קל ופשוט, והכרזתי על שביתת רעב עד שיעשו כפי שבקשתי. אלה הם הכללים של בית האסורים שדברים גדולים אינם בידו של האסיר כלל, אבל דברים קטנים מסוג זה אפשר

לפעול על ידי שבידת רעב, כי אם האסיר לא לוקח את מנת האוכל הזעומה שלו, מיד המפקד הממונה בא לבדוק את הענין. ואכן לאחר הוודעה על שבידת הרעב העבירו את הכסף כבקשתי, כדי שגם אימי תוכל לקנות לעצמה משהו ב'חנות'.

ימי החקירה ודרישה היו הימים הקשים ביותר, או יותר נכון הלילות הקשים ביותר, ובדרך כלל זה הסתיים ברגלים כואבות ולפעמים נפוחות. פעם לא עצרתי בעצמי ואמרתי לרופאה שהביאה את המשחה – מה אתם עושים? תחילה מכאיבים ואחר כך מנסים לרפא, עדיף שלא תכאיבו מלכתחילה!

היא כמובן התנצלה שאין הדבר בידה והיא רק מנסה להקל על הכאב כמה שהיא יכולה. האמת היא שהמשחה הקלה אך במעט. גם אחרי המשחה היתה נפיחות רבה ולא היה אפשר לנעול נעליים, אבל בחסדי ה' במשך הזמן הכול התרפא. והנה אני יושב כאן היום ומספר לכם את אשר היה בימים ההם...

מסמך מחדד החקירות (במאסר שהחל בל"ג בעומר תשי"א)

משפט צבאי

כיון שאימא הואשמה ב"בגידה במולדת", המשפט היה משפט צבאי (ולא אזרחי). השופטים היו שלשה קציני צבא בדרגת "פולקובניק", אבל לפחות 'לפנים' התנהל משפט והיה קטיגור וסנגור. לא כמו ברציחות של שנת תרצ"ח שהמשפטים התנהלו "אונטער די אויגן" ולנאשם אפילו לא היתה זכות דיבור או זכות לבקש שיפחיתו בענשו מטעם כזה או אחר, כאן בשנת תשי"א בדרך כלל המצב היה הרבה יותר קל אבל מאידך היה ברור שפסק הדין כבר היה מוכן מראש עוד לפני שהועלו הטענות במשפט והשופטים כבר קבלו הוראות איך ומה לומר ולפסוק. המשפט נמשך בסך הכול יומיים וחלק חשוב מהזמן ניתן להקראת כתב האישום. אני זוכר אותם קוראים את הנימוקים מדוע המעשים של חסידי חב"ד הם נגד המהפכה – הרבי מליובאוויטש הוא נציג ה' בעולם, ולאחר שגורש מרוסיה נציגו ניסן נמנוב ניהל כאן חדרים ושיבות במחתרת באופן בלתי ליגאלי, וכל מי שלמד בהם התחנך נגד המהפיכה ונגד המדינה והנאשמים תמכו ולמדו בישיבות הללו.

לבסוף נקרא גזר דין המות לאימי, עם הודעה שערכאה יותר גבוהה תהיה מוסמכת לשנות את גזר הדין ל-25 שנה, ו-10 שנים לי ולחברי ר' יוסף גרינברג.

קצת אחרי חג הפסח העבירו אותי מבית האסורים בגרוזיה אל הלאגער בסיביר. הנסיעה נמשכה חודש שלם בקרונות רכבת שמיועדים להסיע בהמות. הלינה היא על קרשים המונחים על רצפת הקרון. וסדר הדברים הוא שנסיעה שבדרך כלל, ברכבת רגילה, נמשכת שבוע, נמשכת בצורה כזו שלושה שבועות ויותר. כמה פעמים ביום נערך מפקד באופן כזה שכל האסירים המובלים צריכים לעמוד צפופים בצד אחד של הקרון ולעבור אחד אחד לצד השני. ולמרות שאין שום אפשרות לברוח, הם חוזרים ובודקים שוב ושוב האם כולם נמצאים (אולי הם חושדים שמישהו השיג פטיש ופרץ חלון...) וכל הזמן שומרים על הסדר ועל המשטר המסודר עם זמנים קבועים לחלוקת לחם ומים חמים, בכל זאת הם רוצים שהנשמה תישאר בגוף.

הגענו לסיביר. לעומת בית הסוהר המצב דומה לחופש. המחנה מוקף שומרים וכלבים, אבל האסירים לא נמצאים בחדר סגור אלא רשאים להסתובב בתוך המחנה ויוצאים לעבודה ביער או עבודות אחרות.

הייתי בכמה מחנות, וב"ה שבכל מקום הצלחתי למצוא עצות להמנע מעבודת פרך קשה מאד, ובעיקר הצלחתי לחפש ולמצוא עבודה כזו שעד כמה ששייך בתנאי המחנה, אוכל לשמור שבת. כבר בתקופה הראשונה לבואי למחנה יעצו לי יהודים שבאו לפני לפנות לרופא המחנה שהיה יהודי וגם הוא היה אסיר, להתלונן על דפיקות לב בקצב מוגבר וכיוצא באלה מיחושים, כדי לקבל אישור שלפי מצבי הבריאותי אינני כשיר לעבודה ביער. ות"ל שהדבר עלה בידי ונתנו לי עבודות שונות בתוך המחנה כמו הסקת תנורים או כביסה או ניקיון וטאטוא הרחובות של המחנה שבכל העבודות הללו היה יותר קל לשמור שבת על ידי כך שהתחלפתי עם אחרים שהם עבדו במקומי בשבת ואני עבדתי במקומם באחד מימי השבוע. במכבסה, למשל, העבודה היתה מלכתחילה עבור כמה אנשים ביחד ויכולתי להציע לאחד מהעובדים שיום אחד אעבוד במקומו ובשבת הוא יעבוד במקומי. והעבודה עצמה היתה בכלל לא קלה. היו מביאים את הבגדים מלוכלכים מאד ועם כינים והכביסה היתה צריכה להיות במים חמים מאד, עד כדי כך שבחדר היה חום גבוה ואדים במידה כזו שאם היו מכניסים קערה ובה תפוחי אדמה לא מבושלים, הם היו מתבשלים עד מהרה אפילו בלי מים.

עד כמה שהיה אפשר, השתדלנו לשמור במחנה את השבתות והחגים.

לפסח הייתי משיג איכשהו סיר בישול חדש ומבשל לעצמי תפוחי אדמה ובצל. מצות קבלנו במשלוחים מקרובים ומכרים. היו לי מצות מכונה וגם מעט מצות עגולות עבודת יד ובליל הסדר הייתי מחלק כזית מצה ליהודים נוספים, ביניהם קומוניסטים שכנראה אף פעם לא אכלו כזית מצה, וכעת עשו זאת לראשונה וגם שמעו קצת על יציאת מצרים וקיימו גם את מצות ההגדה. וכיון שאף פעם לא ידענו מה ילד יום, נהגנו לשמור מעט מצות לשנה הבאה.

אי היציאה לעבודה, ובפרט בשבת, היתה נחשבת חטא חמור מאד שהעונש עליו היה השלכה מיידית לצינוק ומבלי לפרט אגיד שזה דבר קשה ביותר... באותם פעמים שכן נאלצתי לצאת לעבודה בשבת, השתדלתי לעשות רק דברים שהם בגדר מוקצה ולא מלאכות ממש כמו לחפור וכד', אבל בענין הוצאה מרשות לרשות לא היתה בעיה לכל הדעות כי המחנה היה מוקף מחיצות, ולא רק אחת אלא כמה מחיצות.

בדרך כלל התאפשר לי לבשל לעצמי דברים כמו תפוחי אדמה ובצל, ולפעמים גם דג כשר, וב"ה שהצלחנו לעבור את הימים והשנים הללו. וזאת אחרי שעברנו 'שבעה מדורי גיהנם', כפי שהרבי הרי"צ נ"ע מתבטא ב'רשימת המאסר' הידועה.

כפי שסיפרתי, ביחד אתנו, אימי ואני, נאסרו ר' אלתר ורחל ניימרק שהלכו לפגוש את אימי בתחנת הרכבת ולהודיע לה שאני כבר "חולה", היינו אסור. הם ראו שמישהו נושא את המזוודות שלה וחשבו לתומם שזהו סבל, אך כשהתקרבו לאימי התברר שאימא כבר נתפסה על ידי הנ.ק.וו.ד. ונושאי המזוודות אינם אלא

שוטרי חרש ובו במקום גם הם עצמם, ר' אלתר וזוגתו, נאסרו. ולבסוף נגזר דינם הוא ל-25 שנים והיא ל-10 שנים.

הם כבר לא היו צעירים אך בחסדי ה' עברו הכול ועלו לארץ ישראל. אחרי צאתי מרוסיה בשנת תשל"א ביקרתי אצלם בכפר חב"ד ומרת רחל ניימרק (שהיתה מלומדת) סיפרה לי שלאחר שנגזר על אימי גזר דין מות רח"ל, היא אמרה לאימי – תני לי במתנה כל מה שיש לך וכיון ש"עני חשוב כמת", בזה תרד הגזירה. וכך הם עשו (באותה שעה לא היה לאימא דבר מלבד מעיל ואולי עוד אי אלה חפצים) ואיחלו זו לזו שהגזירה תרד.

ואחרי זמן מה שלחו את אימי לחדר הנידונים למות שם השגיוח מאד שהאדם לא יפגע בעצמו. גם בתאי בית הסוהר הרגילים הסוהרים מביטים על הנעשה כל כמה דקות, אבל שם ההשגחה היא ביתר שאת.

אחרי פטירתה של אימי נאמר לי מפי השכנות שלה בחדר שהפגישה אתי גרמה לה התרגשות גדולה והיא כאבה מאד לראות איך אני נראה אחרי תקופת החקירות והעינויים (אני עצמי לא ראיתי פניי במראה – שפיגל – הרבה זמן) ויתכן שזה היה הגורם להתקף-לב שעברה זמן קצר אחר כך. אלא שאנחנו הרי מאמינים שהכל מנוהל על ידי ההשגחה העליונה וכל אחד חי עד ש"נגמר הפספורט" של העולם הזה והוא עובר לעולם הבא.

והרי גם לפי מה שעניינו רואות המסירות נפש של אימי הביאה תוצאות ברוכות מאד וב"ה מכל הילדים שלה יש כיום נכדים ונינים חסידים ועשרות עשרות שלוחים של הרבי בכל העולם כולו, ונוסף על זה, המשפחות שהיא עזרה להם לצאת והילדים והילדות שהתעסקה בעצמה בהוצאתם והברחתם מחוץ לרוסיה, גם להם יש בנים ובנות נכדים ונינים חסידים ושלוחים לתפארת.

וכך היא האמת לגבי כללות המאבק של החסידים ברוסיה בימים ההם על התורה והמצוות – נפלו הרבה קרבנות, אבל בסיכום הצליחו לפעול כפי הרצון וגם אלו שנפלו קרבנות, בניהם ונכדיהם והמקורבים והמושפעים שלהם ממשיכים את דרכם והם נרות להאיר כפי רצונם הק' של רבותינו נשיאינו.

תקשורת השאית

וכאן המקום להוסיף כמה מילים אודות הרה"ח ר' יוסף גרינברג ("יוסקה ביסאראבער") שהיה אסור אתי:

הוא ניסה לברוח בעשאלונים האחרונים, יחד עם הרה"ח ר' שמואל נוטיק, אבל הם נתפסו. יחד איתם היו (כנזכר לעיל) גם האחים אברהם ושמואל גורביץ אבל אותם שחררו בגלל גילם הצעיר ואביהם ר' בערל נשלח ל-10 שנים בסיביר, אבל ליוסף לא היו הורים להעניש אותם במקומו ואותו 'הושיבו'.

במהלך החקירות הוא אמר בגלוי שרצה לנסוע ולברוח מרוסיה כי רצה להתראות עם הרבי. במשפטו נגזרו עליו 25 שנה ובבית הסוהר בגרוזיה ישב ביחד אתי. וכעבור כמה שנים שוחרר.

בתקופה שישבנו ביחד, היה לנו קשר באופנים שונים (למשל, היה סימון מוסכם שמספר מסוים של מכות בקיר רומז לאות פלונית ומספר אחר לאות פלונית). כשהיה שומע שאני נוטל ידיים בבוקר, היה מגיב לי במכה בקיר וכיו"ב.

כל זה היה עד המשפט, באותה תקופה החזיקו אותנו בנפרד שלא נדבר ולא נתאם ביננו מה לומר ומה לא לומר, אבל לאחר המשפט היינו יחד, ונוכחתי לדעת גודל היראת שמים והזהירות שלו עד כדי כך שמעולם לא טעם מה'קאשע' שהגישו לאסירים אף שמלבד ה-400 גרם לחם ליום זה היה המזון היחיד כמעט (לפעמים היה קצת דג), אע"פ שבקאשע עצמה היה מעורב שמן ולא בשר (וטעמו ונימוקו היה שגם אם בקאשע עצמה אין דבר שאסור באכילה הרי הכלי שבו בשלו הוא טרף) וב"ה גם הוא הצליח לעבור את סאת היסורים ועלה לארץ ישראל והתיישב בבני ברק והקים משפחה חסידית וילדיו ונכדיו הם שלוחים של הרבי.

ובכל אופן, לשמור כשרות בתוך כתלי בית הסוהר כפי שהוא שמר, זה ניסיון גדול ועצום, כי בסך הכול כל הזמן היינו רעבים ולמשל, היה צריך להתאמץ לא לסיים את מנת הלחם ביום שישי ולשמור כזית לקידוש ו'סעודת' ליל שבת. אני זוכר שבדרך כלל הלכנו לישון רעבים כי את מנת הלחם סיימנו בתחילת היום, ורק אחרי תענית, כמו במוצאי תשעה באב, כאשר כל היום לא נגענו בלחם ובליילה אכלנו את כל ה-400 גרם, הלכנו לישון קצת פחות רעבים.

לגבי שמירת מצוות נוספות בין כתלי בית האסורים – בימי החנוכה הצלחנו להדליק נר אחד. לפי חוקי בית הסוהר האסירים רשאים לעשן וכך יכולנו לשים במאפרה של הטאבאק השרוף קצת מרגרינה או חמאה, לתלוש מהמזרון קצת כותנה ולעשות פתילה ולהדליק נר במקום מסתור שידלק כחצי שעה. ולגבי מצוות כמו שופר, סוכה ולולב – בזה היינו כמו רשב"י במערה...

ולענין הנחת תפילין – היו זמנים שונים. בתקופות מסוימות ובזמנים מסוימים לא היו לי תפילין, ואילו בשהותנו בלאגער, בדרך כלל כן היו לי תפילין. בתקופה מסוימת היו לי אפילו שני זוגות, רש"י ור"ת. יום אחד מישהו הלשין למנהלי המחנה שהוא שם לב כיצד השכם בבוקר, אני מתעסק, בהסתר מתחת לשמיכה, עם קופסאות שנראות כמו משדרי רדיו וכנראה שאני מוסר ידיעות לגורמים עוינים... כמובן הסברתי שאלו הם תפילין ולא משדרים וזה ענין דתי. מנהלי המחנה לא ידעו במה המדובר והם פנו בשאלה מה לעשות בענין להנהלת הקג"ב באחת הערים. שם אמרו להם שהם מכירים את הדבר היהודי הדתי שנקרא תפילין ולמעשה מותר לאסיר להיות דתי בינו לבין עצמו אלא שאסור לו לנהל תעמולה דתית, לכן אם יחקרו ויתברר שהנחתי את התפילין בעצמי ולא עסקתי בהשפעה על יהודים אחרים להניח תפילין ולהיות דתיים. אפשר להחזיר לי את התפילין. סיפרתי למנהלי המחנה שהמציאות היא שיש כאן יהודים קומוניסטים שלא זו בלבד שאינני משפיע עליהם להניח תפילין אלא הם לועגים לי על כך שאני שומר מצוות... ואכן, החזירו לי את התפילין. בדרך כלל, אחרי מות סטאלין, בשנת תשי"ג, הרדיפות על הדת נחלשו וגם המצב במחנות הוקל.

במענה לשאלתכם לגבי חג הסוכות בשנים שקודם המאסר, כשגרנו בלנינגרד היתה סוכה רק בבית הכנסת, ולאחר שכל המתפללים הלכו לדרכם, הרי למעט החג שחל בשבת או שבת חול המועד, כשהטלטול אסור, חסידים היו מביאים איתם אוכל מהבית ואוכלים בסוכת בית הכנסת. גם במוסקבה היתה לי סוכה קטנה בשיעור המינימום של ז' על ז' טפחים. ובאשר לד' מינים – בלנינגרד היה רק בבית הכנסת, וכיון שהייתי קטן לא הרשו לי לברך, במקומות אחרים ובזמנים אחרים קבלו אתרוגים מחו"ל, הדסים ולולבים צמחו בגרוזיה וערבות היו לרוב. רבים הלכו שעה וחצי לכל כיוון כדי לברך על הלולב והאתרוג.

והחג שבו שמחנו ללא הגבלות היה פורים. בפורים כולנו לקחנו משקה והתוועדנו עד דלא ידע, שהרי י"ט כסלו וי"ב תמוז הם חגים חסידיים ומי ששמח ומתוועד בימים אלה כבר נחשד בשייכות לחסידים ולחסידות, אבל פורים הוא יום טוב "כשר" ולא שייך רק לחסידים, וכשחל פורים ביום שישי התוועדו עמוק אל תוך השבת, ואילו בשמחת תורה, הרי כל היהודים היו מתעוררים ובאים ביום זה לבית הכנסת שהיו מתמלאים בכל רחבי ברית המועצות.

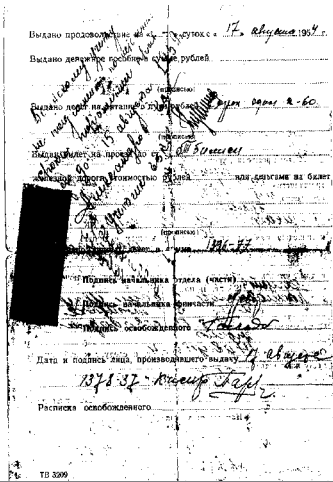
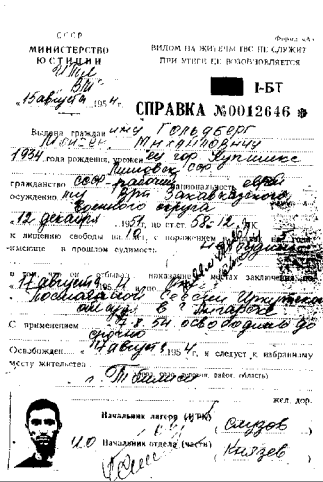
ההנהגות של ר' מענדל

גלות שלי בסיביר נמשכה עד מותו של סטאלין ימ"ש בשנת תשי"ג. בשלב זה השלטונות הסובייטים 'עיינו מחדש' בתיקים מסוג זה ולאט לאט החלו לשחרר אסירים שכאלו. ובזה אחר זה שחררו גם את האסורים בפרשת היציאה מרוסיה כמו ר' מענדל פוטרפאס, אחי שמעון ואחרים וגם התור שלי הגיע ואף אני שוחררתי.

לסיום דבריי על השנים שהיינו בלאגער, כדאי להוסיף על ההנהגות של ר' מענדל פוטרפאס במחנות העבודה:

שמעתי שבכל שנותיו שם לא אכל כלום משלהם. רבים התירו לאכול חמאה מן השוק, אבל ר' מענדל אמר שקיבל על עצמו את חומרת הצמח-צדק בענין זה, ובכלל קיבל החלטה תקיפה שלא לנהוג בשום קולות בלאגער, והיה אומר 'פחות אוכל, פחות מחלות', בנוסף לזה מעולם לא נגע בזקנו ועוד...

יודוע הסיפור ששלח פ"נ במחשבה לרבי והרבי ענה מכתב ברכה למשפחתו בלונדון. בכלל, הייתי אתו בידידות קרובה מאד עד כדי כך שסיפר לי שבימי המאסר והגלות היה יודע מה מצבם של צאצאיו והאם נשאו דבוקים בדרכי התורה והחסידות, והעביר להם בקשה שלפחות פעם בשבוע יבקרו אצל אמו וזה יסייע להם להיות חזקים... וב"ה שחששו ה' חשש שווא וצאצאיו הם ב"ה חסידים לתפארת.

מסמך שחרור מהמאסר הראשון, י"ח אב תשי"ד

פעילות במוסקבה

אחרי השחרור גרתי במוסקבה וכדי לשמור שבת מצאתי עבודה בתחום איסוף 'כלים ריקים'. היו צריכים לאסוף בקבוקים ריקים של שתיה מסוגים שונים, להחזיר אותם לבתי החרושת ושם היו רוחצים אותם וחוזרים ומשתמשים בהם. וכיון שעבודה זו היתה חייבת להעשות ביום ראשון, בו מתרוקנים הרבה כלים, בזכות העבודה ביום ראשון היה אפשר לא לעבוד בשבת.

בד בבד, עסקתי גם בצורכי ציבור. זמן קצר אחרי שחרורי, ר' מענדל פוטרפס פנה אלי בבקשה הוראה לארגן לו סכום כסף נכבד. לא שאלתי שאלות מיותרות. עשיתי מה שעשיתי וארגנתי לו כבקשתו סכום נכבד. כשהודעתי לו שהמשימה בוצעה, ר' מענדל הורה לי לשמור את הכסף בידי עד שהוא יגיד לי מה לעשות בו.

ר' מענדל עצמו נסע ממוסקבה לצ'רנוביץ. שם היה גר ר' משה וישצקי שאף הוא השתחרר זמן קצר קודם לכן. כשר' משה הגיע מהמחנה הוא לקח על עצמו עבודה כלשהי, אבל ר' מענדל ארגן לו מיד קבוצה של ילדים ונערים ללמוד איתם וכדי שר' משה יוכל להתמסר לעבודת הקודש כמלמד הוא עזב את עבודתו. עכשיו ר' מענדל גילה לי למה נועד הכסף – עבור משכורתו של ר' משה. וזו רק פעולה אחת בשרשרת ה'מעשים' של ר' מענדל פוטרפאס.

אחרי השחרור מהמאסר והגלות, גרתי במוסקבה וסביבותיה, ובהתאם לאפשרויות שהיו בידינו באותם ימים, ניהלנו חיים חסידיים. דוגמא לפעילות שניהלתי במוסקבה:

מעת לעת שחטו בהמה בחשאי. השו"ב היה הרה"ח ר' ישראל כהנסון וכיון שהיה קשה להשיג בהמה ומסוכן להתעסק עם השחיטה, למעשה זה היה יקר ורבים לא היו יכולים להרשות לעצמם ולא אכלו בשר בכלל. כשיכלתי, קניתי הרבה חלקים ביוקר ומכרתי בזול ואנשים שמחו. וכאשר לא הבאתי ואנשים קנו לבדם, הם התלוננו על המחיר היקר. השו"ב ר' ישראל הבין מה הענין והיה צריך לתרץ למתלוננים שאני קונה כמות גדולה ולכן ביכולתי לתת במחיר זול...

אלו היו החיים, ועשינו מה שיכולנו.

אגב, להמחשת הפחד בו חיינו ברוסיה אוסיף כי בימי סטאלין היתה מהלכת

בדיחה שכאשר אדם מביט במראה ורואה את דמות עצמו מולו הרי אחד מהשניים – העומד מול המראה או הדמות המשקפת – הוא בוודאי מוסר. גם סיפר ר' מאיר שור (שהתעסק בהעתקת מאמרי חסידות) שמישהו אמר פעם בהרצאה אודות הקומוניסטים "חזירים" במקום "חברים" וזו כבר היתה עילה למאסרו, וידוע שעד מות סטאלין ימ"ש אנשים ממש פחדו זה מזה, מי יודע אולי מי שעד עתה היה חבר טוב הפך למוסר ומלשין...

כפי שאמרת, אחרי מות סטאלין, הורגשה הקלה. ביטוי מעניין לכך הוא הסיפור של הרה"ח הרב אהרן חזן שגר במוסקבה עם משפחה ברוכת ילדים כתב בקשה רשמית למשרד החינוך לפטור את ילדיו מלימוד בשקאלע בשבת, על-פי מסמך רשמי של תרגום פסוקים מהתורה לרוסית על החובה לשמור שבת ופסק הלכה מרב רשמי שאב צריך למנוע את ילדיו מחילול שבת, ובטענה שגם על פי חוקי המדינה מותר להיות דתי.

ועל דרך זה בדידי הווה עובדה שפעם נתפסתי בעיצומו של יום הכיפורים במנין פרטי, וכיון שלא היה לי פספורט נלקחתי לבדיקה האם אכן הנני מי שאני אומר שאני. הייתי צריך ללכת לתחנת המשטרה עם הקאלאשן ולהחקר, ות"ל שוחררתי, אם כי נאמר לי שאמנם מותר על פי החוק להתפלל אבל ההיתר הוא בבתי הכנסת ואסור להתאסף לתפילות מאורגנות במניינים הנערכים בבתי פרטיים.

17

השאיפה העיקרית

במענה לשאלתכם אודות הדיבורים בהתוועדויות בימים ההם – אחת התביעות המרכזיות היתה הדרישה שלכל אחד ואחד יהיו מידות טובות, והשאיפה העיקרית והאיחול שכל הזמן איחלו איש לרעהו היו שנזכה להתראות עם הרבי, ובכל הזדמנות היו שרים בהתלהבות רבה ובגעגועים עזים: "אז דער אויבערשטער וועט געבן געזונט און לעבן וועלן מיר זעהן זיך מיט אונזער רבי'ן", זה היה הניגון הכי 'חם' ונלהב, ולזה קיוו כל הזמן.

ועוד בעניין ההתקשרות:

אחרי הסתלקות הרבי הריי"צ נ"ע עברו כמה חדשים עד שנודע לנו על ההסתלקות ועד שהגיעו אלינו ידיעות שאנ"ש והתמימים קבלו על עצמם את הרבי לנשיא, וכמובן שמחנו לשמוע שיש המשך, ואף על פי שבאותם ימים, הקשר עם חו"ל היה קשה מאד ומסוכן מאד, ממש מורא מוראים, מזמן לזמן שאלנו ברמזים אודות "בנה של חנה" ואיכשהו קיבלנו ידיעות ברמזים, וגם בעניין זה בשנים הבאות הוקל המצב, ולמשל בשנת תשכ"ה כמדומני הגיע לביקור ברוסיה בשליחות הרבי הרב בנימין כץ ואע"פ שבתחילה חששנו מאד, למעשה נפגשתי אתו, לאחר שירדנו אתו למקווה במוסקבה וראינו שיש לו תלית קטן של צמר (אותו סימן שבאמצעותו ה.ק.וו.ד. זיהו אותי ואסרו אותי על פיו, שימש לי כעת לדעת שהאיש מארה"ב הוא אכן "משלנו" ולא "אונטערגעשטעלט"). כידוע, הוא ביקר בכמה ערים ומסר לנו ד"ש מהרבי וד"ש מאתנו לרבי.

בדרך כלל שלחנו את המכתבים עם הרמזים לאחי ר' יהושע בלונדון וכך היינו מדווחים את מי אסרו ולכמה שנים וכד', ואמנם כשאחי ר' יהושע היה אצל הרבי, הרבי התעניין אצלו מה ידוע לו על אודות אמנו ועלי, וגם בשנים הבאות, כשאחד הרבנים מחו"ל ביקור ברוסיה בקשנו שיזכור את השם "משה בן שרה" וימסור אותו לרבי, ובהמשך לזה אחי קיבל מכתב מהרבי שהפ"נ שלי נתקבל. בכל עת השתדלו להיות בקשר עם בית חיינו, אפילו אימי הספיקה לשלוח סכום כסף למעמד קודם שנאסרה בשנת תש"י וכיון שהשילוח התקבל אחרי הסתלקות הרבי הריי"צ, האישיור היה מטעם הרבנית נחמה דינה ע"ה.

(הרמזים היו באופנים שונים: לרבי הריי"צ קראנו "המחותן של חנה" ולרבי "הבן של חנה", לר' משה חיים דובראבסקי קראנו "משה לעבן" לר' מענדל פוטרפאס קראנו "בעלה של לאה", וכשרצינו לדווח שמישהו קיבל 25 שנה כתבנו שהוא "חוגג את חתונת הכסף", וכשרצינו לדווח שפלוגי 'יושב' כתבנו ש"רגליו כואבות וקשה לו ללכת", וכן עוד רמזים שונים כיוצא באלה).

בדרך זו של מכתבים לאחיי בחו"ל שאלתי בשלב מסוים האם כדאי שאלמד שחיטה. המענה היה – "א גלייכע זאך", ואמנם למדתי את ההלכות, אבל לא אסתעיא מילתא להצליח בהעמדת הסכין ולמעשה לא המשכתי לקבלה והודעה.

N. DINAH SCHNEERSOHN
OF LUBAWITZ
770 EASTERN PARKWAY
BROOKLYN 13, N. Y.
SLocum 6-2919

נחמה דינה שניאורסאהן

ליובאוויטש

בי"ה, ח' ניסן תשי"י
ברוקלין

אל מרת שרה תחי' קצנלנבויגן

ברכה ושלוש!

שילוחה למעמד ע"י בנה שי'
עשר מזוזות, נכון נחקבל, והשי"ה יעזרה
בכל מילי דמיטב בגשמיות וברוחניות.

בשם בית חיינו שליטי"א

המזכיר, נ. א. ג. ג. ג.

מכתב אל ה'מומע שרה' - אישור ברמיזה על קבלת דמי 'מעמד' ששלחה בימים ההם מרוסיה.
פשר הדבר הוא שחסידי שיצא מרוסיה בימים ההם היה חייב לה כסף
והיא העבירה לו מסר שיתן את דמי החוב ל'מעמד'
(המכתב נשלח אל בנה ר' זלמן שבאותה שעה כבר יצא מרוסיה)

ניצול הזדמנויות

בשביל הפעילות היה צריך לנצל הזדמנויות שונות שנוצרו מפעם לפעם. אתן דוגמה: כידוע, עד שנת תשכ"ז היה במוסקבה שגרירות ישראלית (שנסגרה עם ניתוק היחסים הדיפלומטיים בין רוסיה וישראל בעקבות מלחמת ששת הימים באותה שנה). מעת לעת, השגריר עצמו, או מישהו מאנשי השגרירות היו באים לבית הכנסת הגדול במוסקבה, במיוחד בליוויית אורחים מחו"ל. היה מסוכן להחליף מילה עם אנשי השגרירות או לקבל משהו מידיהם ובכל זאת זו היתה הזדמנות טובה בשבילם למסור לנו בחשאי 'דברים טובים' שהגיעו לשגרירות מחצר הרבי בניו יורק. הם היו רומזים לנו שיש בידם משהו, ניגשים למקום סתר או לכניסה לבית הכסא, משאירים את החבילה והולכים לדרכם בעוד אנחנו ממהרים לקחת את 'הדברים הטובים'. כך הגיעו לידינו מזמן לזמן קונטרסים של מאמרים או שיחות של הרבי או עותקים של "היום יום".

ככל שאני זוכר, פעם קבלנו חבילה של 'הנחות' ממאמרי דא"ח של הרבי משנת תש"כ והרה"ח ר' מאיר שור (אביו של הרה"ח ר' זלמן שור ממונטריאול) טרח ויגע להעתיק את המאמרים ולשלוח אותם לסמרקנד, שם היתה קבוצה גדולה מאנ"ש והתמימים ומובן שהדבר היה יקר וחשוב בעיניהם מאד מאד.

הזדמנות נוספת לקבל 'דברים טובים' באמצעות אנשי השגרירות הישראלית היתה כאשר בסוף שנות ה־60 למניינם, קצת לפני מלחמת ששת הימים וקצת אחרי המלחמה, היו כמה וכמה משפחות 'משלנו' שזכו לקבל היתרי יציאה מרוסיה ורשיונות עליה לארץ ישראל. השגריר היה נוהג לבוא ללוות את הנוסעים ולראות שיציאתם מתנהלת ללא תקלות. נכחתי שם כל פעם שקרובים ומכרים שלנו נימנו על הנוסעים, וגם במעמד זה השגריר או מלוויו היו רומזים לנו שיש בידם משהו, מניחים את החבילה במקום מוסכם ולאחר שהם עזבו את השטח, ניגשנו בחשאי ולקחנו את החבילה. כך קיבלנו כמה פעמים "סידורים לאך", סידורים תהלת ה' פורמט כיס ואפילו את ארבעת הכרכים הראשונים לקוטי שיחות (לא בבת אחת...). זה היה יקר המציאות ברוסיה בימים ההם. שמחנו על כך כמוצא שלל רב והספרים הללו עברו מיד ליד וממקום למקום.

צורת 'העבודה' היתה שאנשי השגרירות היו נכנסים לתא מסוים בקרון הרכבת ואני הלכתי אחריהם ועקבתי לראות להיכן הם הולכים. ברגע שהתאפשר,

לקחתי את החבילה ומיהרתי לצאת לרחוב עוד לפני שאנשי השגרירות יצאו (כך יקטן החשד שנפגשנו או שקיבלתי מהם משהו) ומיד עצרתי טקסי ונעלמתי מהאזור כש'הדברים הטובים' באמתחתי.

ההזדמנות הזו של יציאת כמה משפחות מאנ"ש באותה תקופה, פחות או יותר, נוצלה על ידינו גם לצורך הוצאת 'דברים טובים' מברית המועצות ושילוחם אל הרבי.

כך שלחנו לרבי את התניא שהיה ברשות הגאון המקובל רבי לוי יצחק, אביו של הרבי בעת גלותו בקזחסטן, ועליו הוא כתב את ה'הערות' המפורסמות שלו.

אחרי הסתלקותו, זוגתו הרבנית חנה פחדה להשאיר את התניא אצלה ומסרה את הספר לידי הרה"ח ר' הירשל רבינוביץ שהיה בימים ההם בקזחסטן ועשה הרבה למענם באותן שנות סבל וייסורים, עזר להם לעבור מעיר גלותם לאלמא־אטא ועמד לימנם עד להסתלקותו של ר' לוי יצחק בכ' אב תש"ד.

כשהרבנית חנה יצאה מרוסיה לא היתה שום אפשרות שהיא תיקח את הספר איתה והוא נשאר בידי ר' הירשל שגר בצ'רנוביץ. כשנודע לנו שהגב' דאבא־רבקה שייקביץ (אחותו של ר' ישראל כהנסון, אמו של הרה"ח ר' בערל שייקביץ שבנו ר' אליעזר נשוי לנכדה של אחי ר' שמעון) קבלה רישיון יציאה מרוסיה, סברנו שזו הזדמנות נאותה להוציא את התניא הזו מרוסיה על מנת להביאו אל הרבי. נסעתי לשם כך לצ'רנוביץ ומשם לריגה וב"ה הספר הגיע ליעדו וכידוע הרבי הוציא לאור את ה'הערות' הללו בספר.

בערך באותה תקופה הוצאנו מרוסיה גם הרבה 'ביכלאך' של חסידות בכתב־יד. החוק הסובייטי היה שהיוצא מהמדינה יכול להוציא אתו ספרים מודפסים אבל אינו רשאי לקחת כתב־יד. בברית המועצות 'התגלגלו' כתבי חסידות לרוב בבתי כנסת ואצל אנשים פרטיים וידענו שהרבי מעוניין בהם.

איכשהו יצרתי בעזרת ה' היכרות עם אנשי המכס במוסקבה, וכך היתה אפשרות לשלוח מזמן למזמן 'ביכלאך' מסוג זה. לאחר שכאמור הכרתי את אנשי המכס, הם הסכימו להצעתו שבשעה שהם עוזבים המקום לארוחת הצהרים אני אכנס לתוך קרונות הרכבת בהם היה המטען, הבאגאז', של הנוסעים "כדי לשמור על הדברים" בשעה שהם יוצאים. ניצלתי את הזמן הזה כדי לפתוח את החבילות שכבר נבדקו וקבלו חותמות של אישור לנסיעה ולהכניס בתוכם את הכתבים האמורים. כך עשיתי בעת יציאתם של כמה מאנ"ש ובהם הרה"ח ר' חיים־עוזר מרינובסקי, כשיצא ביחד עם אביו הרה"ח הרב שמעיה יהודה; הרה"ח ר' מוטל קוזלינר ועוד. הם מצידם מיהרו כמובן לשלוח את הכתבים לרבי ואכן המעיין בהוספות לתורה אור וליקוטי תורה ימצא ציונים לכמה ביכלאך ונקראים בספריית הרבי על שם מי שהוציא אותם מרוסיה כמו 'מרינובסקי', 'קוזלינר' ועוד.

בתקופה זו היתה גם אפשרות לכתוב לרבי ולקבל תשובות. כמובן מאליו שלא עשו זאת בצורה ישירה. איש לא העיז לכתוב מכתב ל־770 וגם המכתבים מ־770 לא נשלחו לאף אחד ישירות על שמו וכתובתו. צריך לזכור שברוסיה עצם הקשר והשייכות עם "שניאורסון" הי' דבר חמור מאד ובימי סטאלין ימ"ש, מי יודע כמה שנים היה אפשר 'לקבל' בגין כך, וגם לאחר מכן, פחדו מאד...

אנ"ש היו כותבים לרבי בתוך מכתב לקרובי משפחה שהיו בארץ ישראל או באמריקה, הם העבירו את המכתבים לרבי, והתשובות היו מגיעות לרוסיה בדרכים שונות, במכתבים ברוסית שלא על נייר מכתבים רשמי, בלי אזכור השם ליובאוויטש והחתימה היתה "דיעדושקא" (סבא). כך קיבלנו כמה פעמים, כמה מאנ"ש ואני בתוכם, מכתבי ברכה לשנה החדשה או מכתבים דומים שכאמור לכאורה לא היה בהם שום סימן מי הכותב ומהיכן זה מגיע אבל ידענו היטב שאלה הם מכתבים מהרבי, ואין צריך לומר שכל מכתב כזה גרם למקבל אותו שמחה גדולה ועצומה.

היחידויות אצל הרבי

ב"ה שבסופו של דבר זכינו לצאת מרוסיה ולהתראות עם הרבי, ולמלא את משאת נפשנו כל השנים.

ועל פי בקשתכם, אספר מתוך הדברים שהיו ב'יחידות'.

תחילה אקדים שאחרי השחרור, כשגרתי במוסקבה, היו לנו כמה קביעות ללימוד בחבורה וכן לעשות אי אלו פעולות של הפצת היהדות.

אחד מאלה שהתקרבו על־ידינו, אפשר לומר התלמיד הכי חשוב, הוא הפרופסור המפורסם ר' דוד כשדן שהיה מתמטקאי נחשב ברוסיה בימים ההם ואחר כך פרופסור באוניברסיטת הרוורד באמריקה ובארץ ישראל.

ב'יחידות' הראשונה שלי אצל הרבי דובר אודותו ובין הדברים שאלתי את הרבי בשמו כיצד עליו לנהוג לגבי ההשתדלות לצאת מרוסיה לאור העובדה שיש לו הורים מבוגרים שלא רוצים שיסע לארץ ישראל. הרבי ענה – אולי ננסיעתו לאמריקה הם כן יסכימו. וכך היה שבתחילה בא לאמריקה וכאמור היה באוניברסיטת הרוורד ורק מאוחר יותר עלה לארץ ישראל.

באותם ימים היו לי שיעורים עם ר' נתן קנלסקי ועם ר' נפתלי קרביצקי, אבל עם פרופ' כשדן למדתי שעות רבות החל מחומש עם רש"י וגמרא ועד לתניא והרבה מאמרים מלקוטי תורה. כל דבר שלמדנו הוא קלט ולא שכח (בשנים הבאות ביקר אצלי בלונדון כשבא להרצאות באוקספורד ובמקומות נוספים, וגם כאן ניצל כל רגע פנוי ללימוד).

כאן אקדים את המאוחר ואספר כי באחת השנים הבאות כשבאתי לרבי לחדש תשרי, נסעתי במיוחד לבוסטון כדי להביא את הפרופ' ר' דוד כשדן לרבי לשמחת תורה. הפעם הראשונה שהוא ניגש לרבי היתה בחלוקת לעקאח בהושענא רבא אותה שנה. ניגשתי יחד אתו ואני זוכר שהרבי דיבר אתו ברוסית ושאל אותו באיזה תחום במדע הוא פרופסור וכן באיזה גיל קיבל את התואר (ואכן, הוא אדם מוכשר מאד, באופן יוצא מן הכלל, ונעשה פרופסור כשהיה רק בן עשרים וכמה שנים), והרבי איחל לו שמעתה יזכה להצלחה רבה בלימוד הנגלה ובלימוד החסידות.

גם ביחידות שלי במשך אותו חודש תשרי דובר אודותו. הרבי שאל מי מתעסק אתו במהלך שהותו כאן ("ב"770") ועניתי שהכרתי לו את יואל כהן והם ישבו ולמדו והתוועדו. תחילה הרבי תיקן אותי ואמר שצריך לומר "ר' יואל כהן" ואחרי שתיקנתי את עצמי, הרבי המשיך ושאל: באיזו שפה הם מדברים והרי ר' יואל לא דובר רוסית והפרופ' כשדן לא דובר אידיש, ועניתי שמר כשדן דובר עברית היטב (זה היה שנים לאחר שהתחלנו את הלימודים שלנו במוסקבה ובינתיים הוא עצמו מסר שיעורים וקירב אנשים נוספים) וזו השפה בה ר' יואל מדבר אתו.

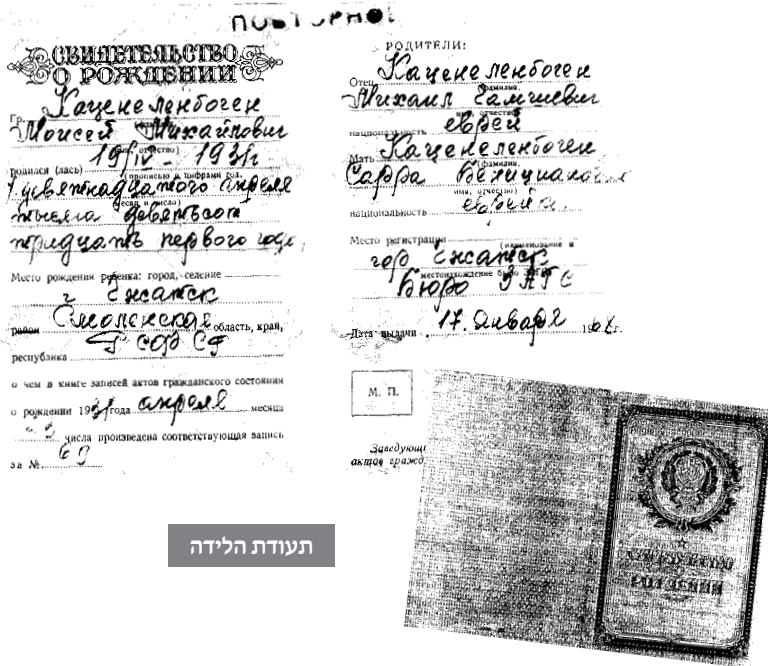
למעשה, הוא היה אתי במשך החג וכמובן השתתף בתפילות, בהקפות ובהתוועדויות של הרבי. הוא ישב לידי וליד הרב שמואל לו ובין השיחות תרגמנו לו מקצת מהדברים אני ברוסית ור' שמואל באנגלית. הוא היה גם בהתוועדויות חסידיות עם דמויות כמו ר' מענדל פוטרפאס ועוד. וכמובן, הכול עשה עליו רושם גדול. ומעניין שאחרי הכול כששאלנו אותו איך וממה התרשם אמר שבודאי תוכן הדברים במאמרים ובשיחות הוא עמוק ונעלה מאד, אבל מה שהרשים אותו אישית במיוחד, היה הרצינות המיוחדת שנראתה על פניו הק' של הרבי בעת שבע ההקפות סביב הבימה בהושענא רבא...

וכעת אחזור ליחידות הראשונה אצל הרבי, כבקשתכם. יצאתי מרוסיה אחרי חג הפסח תשל"א ולקראת חג השבועות אותה שנה זכיתי ת"ל לבוא אל הרבי בפעם הראשונה.

בשנת תשל"א רבים קבלו היתרי יציאה ואני בתוכם. אמנם הרישיון היה לארץ ישראל, אבל לאחר שהגעתי לוינה, אוסטריה, וכבר הייתי בעולם החופשי העדפתי לנסוע ללונדון, שם גר אחי ר' יהושע, במחשבה שכך אגיע יותר מהר אל הרבי.

היתר היציאה לא בא לי בנקל, ומידי דברי אפרט גם בענין זה (אף שלכאורה למאי נפקא מינה):

בשלב מסויים ניסיתי לנצל היכרות שהיתה לי ולקבל רישיון יציאה לאמריקה אבל לא הצלחתי, ולמעשה באותן שנים התמסרתי יותר לאמירת שיעורים.

תעודת הלידה

ובהמשך עלה לי רעיון כזה: הממונים על מתן הרישיון לצאת מרוסיה הם משרד ההגירה (הנקרא "אוביר") אלא שהם עצמם זקוקים לאישור הקג"ב, וחשבתי שעל ידי היכרות במשרד ההגירה אוכל לקבל מהם את הרישיון ללא אישור הקג"ב, אבל לשם כך צריך לצאת מיד עם קבלת ההיתר, לפני שיתפסו שהאישור מהקג"ב חסר, ומאחר שהיתה לי הזמנה לאיחוד משפחות מאחי זלמן שגר באמריקה, וקבלת הויזה לאמריקה לוקחת זמן חשבתי לנסוע לוינה, ושם לחכות לויזה לאמריקה. לשם כך הייתי צריך להעמיד פנים שהנני נוסע לארץ ישראל (שהרי לא נוסעים לאמריקה ללא ויזה לארה"ב), ומאחר שכבר לא היתה במוסקבה שגרירות ישראלית, פניתי לשגרירות הולנד שם קבלתי ויזה מיד וקניתי כרטיס טיסה לוינה כאילו אני נוסע לארץ ישראל.

דא עקא שהנוסע לאמריקה נשאר עם הדרכון האדום הסובייטי ואילו הנוסע לארץ ישראל מוותר על האזרחות הסובייטית ויוצא בתעודת מעבר בלבד, וכאן התגלתה הסתירה – באתי לנסיעה בדרכון סובייטי כנוסע לאמריקה וטענתי שאין לי ויזה כי היעד שלי הוא ישראל. ולכן נאלצתי לרדת מהמטוס אע"פ שכבר שלחתי חבילות.

УВД Мосгорисполкома
Виза М № 234931

Фамилия **Капенеленбоген**
 Имя **Моисей Михайлович**
 Год рождения **1931г. с**

В пункте **Израиль**
 Цель поездки (в какое ведомство) **на постоянное жительство**
 Действительна для въезда на **до 05мая71г.**
 и выезда в СССР до _____

через пограничные пункты СССР, открытые для пассажирского

Виза выдана **22апреля71г**
 И паспорт № _____

ROYAL NETHERLANDS EMBASSY
 AT MOSCOW IN CHARGE OF ISRAELI
 INTERESTS IN THE U.S.S.R.

1943 / N 691
 M. VISA **KATSENELENB.**

Visible for entry **15 APR 1971**
23 APR 1971

Handwritten: **23 APR 1971**

Hoeft van de Consulaire Post te Moskou voor dien

אישור היציאה מרוסיה. היציאה היתה בכ"ח ניסן תשל"א

בנוסף לכל זה, הם חשדו שאני בכלל לא גולדברג כפי שכתוב במסמכים שהיו לי, אבל לכך לא היו להם מספיק הוכחות.

כאשר הענין נמסר לרבי, ההוראה היתה שאגיש בקשה חדשה ודווקא על שמי האמיתי קצנלנבוגן. פניתי לעיר הולדתי גזטסק, קיבלתי תעודת לידה מקורית ואיתה קבלתי דרכון חדש על שמי ות"ל ההיתר המיוחל ניתן לי וזכיתי לצאת מעמק הבכא. הגעתי ללונדון ומשם נסעתי לרבי.

כשהגעתי ללונדון התברר לי שקבלת ויזה לאמריקה היא לא דבר קל עבור מי שזה עתה יצא מברית המועצות, אבל לקראת חג השבועות התארגן צ'רטור של אנ"ש באנגליה לנסיעה לרבי ויחד עם כל הקבוצה גם אני קבלתי ויזה. אני זוכר שבגלל שהדברים התנהלו ברגע האחרון, סמוך למועד הטיסה, שגרירות ארה"ב בלונדון נפתחה במיוחד לשם כך ביום ראשון, דבר בהחלט יוצא מן הכלל.

מספר ימים לפני חג השבועות הגעתי ב"ה לניו יורק. בנמל התעופה המתינו לי וקבלו את פני אחי ר' שלמה שניאור זלמן ושניים מחתניו הרב חיים דוד לייך והרב משה קוטלרסקי, וההתרגשות הגדולה שהיתה לי בפגישה עם אחי יהושע בלונדון חזרה על עצמה כעת... הרי לא התראינו כ-25 שנה!

אחרי חג השבועות התקיימה היחידות הראשונה שלי. נכנסתי בשעה אחת לפנות בוקר. אמרתי שהחיינו והרבי ענה אמן. והרבי התחיל לשאול שאלות רבות על הנעשה ברוסיה. אני נזכר שבתוך הדברים הרבי שאל האם הבאתי אתי את התפילין שלי. עניתי בחיוב והרבי הביע פליאה מדוע לא חשבתי להשאיר את התפילין ברוסיה ולהשיג לי כאן תפילין אחרות. עניתי לתומי שהדבר לא עלה על דעתי שהרי ברוסיה יש ריבוי זוגות תפילין, אפילו בבתי העלמין יש מזוודות

RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON
Lubavitch
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N. Y. 11213
493-9250

מחם מענדל שניאורסאהן
ליובאוויטש
770 איסטערן פארקוויי
ברוקלין, נ. י.

By the Grace of G-d
20 Cheshvan, 5739
Brooklyn, N. Y.

Dr. David Kazhdan
Harvard University
Department of Mathematics
Science Center
One Oxford Street
Cambridge, Mass. 02138

Greeting and Blessing:

For technical reasons it is more convenient to reply ~~to your~~ to your letter in English than in Russian. You may, of course, continue to write to me in Russian, but let me know if you prefer to receive the reply in Hebrew, Yiddish, or English.

Now to reply to the questions in your letter of 3 Cheshvan - which reached me with some delay:

Question 1. In a certain city there are Jews who converted to christianity, and some of them now feel an urge towards Judaism and would like to join a Torah-study group. What should be the attitude towards them?

Answer. In general, each individual has to be considered as a separate case, and the criterion for admission to the study group should be an assessment of the expected result: Is the individual likely to return to Judaism by attending the Torah study, or will it have the opposite effect?

In making such an assessment, two kinds of individuals should be borne in mind. There may be one who has become a missionary. In this case, he should not be judged in the scale of merit. Moreover, it is in the nature of such a convert to seek "justification" for his conversion at every opportunity. Hence he will not stop at deliberately distorting and misrepresenting the truth.

A further factor is this: The Torah classes are attended by Jews, not all of whom are 100% firmly entrenched in Judaism; some of them are rather weak and have doubts. Consequently, if these were to meet with the said element in an atmosphere of Torah learning and discussion, the association may be very harmful to them in view of the weakness of their own convictions.

On the other hand, there is a second type of convert, namely, those who converted not because they have been brainwashed, but for some foolish external reasons, and more particularly those who come under the category of "Tinokos shenishbu." In this case, the prospect of helping them return to Judaism is, of course,

more promising.

The above are general guidelines, and each individual case should be considered on its own merits, as mentioned.

In addition there are other general points to be considered:

In view of the holocaust - which was largely an outgrowth of centuries-long animosity and persecution systematically perpetrated against Jews, if there is a Jew who, despite living in such close proximity in time and place to this atrocity, yet finds it proper in his mind and heart to become a part of, and be identified with, the creed and its proponents who claimed so many innocent Jewish victims, men, women and children, all in the name of christianity -- then perhaps it may be possible to bring him back to his senses in other ways, but hardly by means of Torah lessons.

At the same time, considering those among the study circle members who are so-called border-line cases, whose Jewish identity is still weak and who have to be strengthened in their commitment to Torah, it is easy to see how harmful it would be for them to come into close association with that element, all the more so since it would be difficult to limit such association to the periods of Torah study and preclude them from meeting afterwards in other situations.

Question 2. When inviting non-observant Jews, who had been brought up in non-observant homes, is it right to drink wine with them?

Answer. In view of the fact that non-observant Jews constitute a wide range from one end to the other, and, for understandable reasons, it is impossible to check everyone's Jewish credentials - why enter into a questionable situation, when there are many other drinks than wine that could be served in such company, with no "Shaalah" involved.

(See ADDENDA (1))

Question 3. There is a group of young women who would also like to learn Torah. Would it be permissible to admit them to men's study classes, or should separate classes be formed for the women. In the latter case, would it be proper to have male instructors for them?

Answer: In view of the extraordinary circumstances and difficulties in that country, I would be inclined to take a more lenient view to admit women into the men's classes. However, in order to emphasize the exception due to the extenuating circumstances, and also in order to be mindful of the Din, two provisions should be made: One, to teach in a co-ed class such subjects as are incumbent also on women, such as the basics of our faith, love and fear of G-d, prayer, and the like - subjects that are dealt with in Chasidus. Second, that separate seating should be arranged for the men and women. This would preclude also other personal associations, such as mixed dancing, etc. And although we are speaking of persons who, by reason of background, are not otherwise averse to mixed dancing and socializing, it is obvious that this should not be permitted in these groups, and no "hetter" should be given for

such practices, explicit or implied.

I must emphasize again that the "hetter" mentioned above in regard to co-ed study is based on the special extenuating circumstances prevailing in that particular country, there being no other way to save them from assimilation and inter-marriage. It should in no way serve as a precedent for other countries where those circumstances do not prevail, nor continued even in that same country when the situation improves sufficiently not to have recourse to that "hetter."

Turning to the rest of your letter, I will remember in prayer those you mention, when visiting the holy resting place of my father-in-law of saintly memory, whose concern for his fellow-Jews, particularly in that country, knew no bounds, to the point of self-sacrifice. And, as our Sages of the Talmud tell us, the Shepherds of our Jewish people do not forsake their flock even after their Histakus, and continue to intercede On High in their behalf.

By the way - indeed, more than that - you surely know that my father-in-law, when he was in that country, had organized a group of young Jews of higher learning, by the name of "Tiferes Bachurim," under the successful leadership of an academician named Kazhdan (working under the guidance of Rabbi Yaakov Landau, now in Eretz Yisroel). I would be interested to know if that Kazhdan is related to you.

With prayerful wishes and with blessing,

ADDENDA:

- (1) Especially as the Shaalah (in most cases) involves also a question about the Kashrus of the wine.

Where there is no question about the wine, and the occasion is inviting a guest (or guests) for Shabbos or Yom Tov, when Kiddush is involved, it is advisable that the host alone make Kiddush, and limit the partaking of wine to Kiddush only.

- (2) ... laws obligatory also for women (kashrus, laws of Shabbos and Yom Tov, etc.), and, of course, also ...

מלאות (ובהזדמנות מסוימת ארגנתי משלוח של תפילין ממוסקבה לסמרקנד), ומה שחסר הוא מניחי תפילין... וכן יש מחסור בטליתות.

בהמשך הרבי שאל מה הבאתי אתי מרוסיה, ועניתי שהבאתי שני ספרי תורה וסיפרתי שברוסיה יש ריבוי ספרי תורה שמונחים כאבן שאין לה הופכין ולמשל בבית הכנסת הגדול במוסקבה יש חדר מלא ספרי תורה עד הגג (שהובאו מערים אחרות), ואפילו סיפרתי שעם בואי מכרתי את אחד הספרי תורה שהבאתי מרוסיה ובכסף שקבלתי עבור המכירה הזו, באתי לכאן, אל הרבי. על כך הגיב הרבי שמנהגו להחזיר את הוצאות הנסיעה לכאן בפעם הראשונה (בתחילה לא רציתי לקחת כסף מהרבי אבל אחר-כך הוסבר לי מפי חסידים שאדרבה, נכון וראוי לקבל מהרבי את מימון הנסיעה וכן עשיתי).

ולעצם ענין ההוצאה של ספרי תורה מרוסיה, גם כאן הרבי הביע את פליאתו על כך והיה מובן מדבריו הק' שלא כדאי לעשות משהו שמפחית ומחסיר מעניני היהדות ברוסיה אלא אדרבה.

ביחידות אצל הרבי דובר על ספרי התורה שר' משה הביא אתו מרוסיה. לפנינו מסמך המכס בנמל התעופה במוסקבה ובו פירוט הדברים שהוציא מרוסיה: ספר תורה 1, מגילה 1, 23 פרשיות של תפילין, שולם מכס בסך 200 רובל.

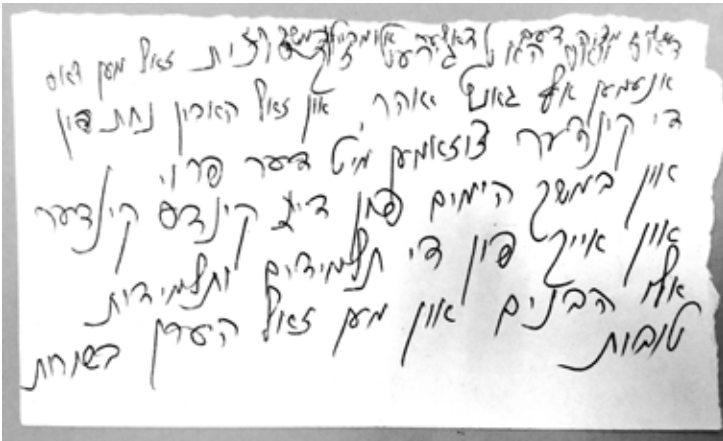
ТАМОЖНЯ
Досмотровая роспись № 00570
Ил. август 1971 г.

Президент СССР Леонид Брежнев
Его адрес Вайсра - Израиль, Кишинев 1176/28

№№ стр.	Наименование предметов и их отличительные признаки	Единица измер.	Количество	Статья тарифа (ставка)	Тампоженная пошлина	
					руб.	коп.
1	Одна тора		1			
2	Мегילה		1			
3	Талית	шт.	1			200 руб.
4	Заключительная (ваша первая книга)		23			
	Тампоженная пошлина в размере 200 руб.					
	Итого по расписанию. М.В.В. Курилова № 0052/10.					

Секретарь таможен
Владимир Иванович

№№ стр.	Наименование предметов и их отличительные признаки	Единица измер.	Количество	Статья тарифа (ставка)	Тампоженная пошлина (руб. и коп.)
Итого:					
Досмотровую роспись составил сотрудник таможен (подпись)					
Мою досмотровую роспись получил (подпись)					

רישומי דברים של יחידות אצל הרבי.
 במענה לבקשת ברכה לילדים, בירך הרבי:
 "... זאל האבן נחת פון די קינדער צוזאמען מיט דער פרוי,
 און במשך הימים פון די קינדס קינדער"

בעצם, דברי הרבי היו נבואה כי אנחנו לא העלינו על הדעת ולא שיערנו שיבואו ימים שבהם היהדות ברוסיה תחזור ותפרח, אבל הרבי צפה את העתיד וראה ברוח קדשו שעוד יהיה ברוסיה ביקוש גדול לספרי תורה ושאר תשמישי קדושה, ועוד יובילו ספרי תורה, תשמישי קדושה ושאר צרכי יהדות מחוץ לרוסיה לתוך רוסיה, כפי שכולנו נוכחנו לדעת בשנים הבאות.

רה"ח ר' משה ע"ה, בתקופה הראשונה לאחר צאתו מרוסיה, עם אחיו הרה"ח ר' יהושע שי' (בשנות ה"ל)

20

מלמדות בלונדון

ענין נוסף שעלה ביחידות הראשונה שלי אצל הרבי, היה אודות ההסתדרות שלי בעתיד. הרבי אמר כי כיון שיש לי אח אחד באמריקה (ר' זלמן שגר בקליבלנד) ואח אחד באנגליה (ר' יהושע שגר בלונדון) כדאי שאתייעץ עם שניהם ולפי זה אחליט לגבי העתיד (אחי הגדול ר' שמעון עדיין היה באותה שעה ברוסיה ואחר כך יצא והתיישב בנחלת הר חב"ד, בארץ ישראל).

לאחי שבאמריקה לא היתה הצעה עבורי (הוא אמר שהוא עצמו עובד כשוחט ולא נראה לו נכון להציע לי עבודה קשה בבית המטבחים) ואילו אחי שבאנגליה אמר לי שכבר דיבר עם הנהלת 'בית ליובאוויטש' והם מסכימים לקבל אותי כמלמד בחיידר. הרבי נתן את ברכתו להצעה זו ואכן קבעתי את מושבי בלונדון, ובמשך כעשר שנים הייתי מלמד לגמרא והתחלת תוספות. בענין זה יצוין כי באותו לילה שהייתי ביחידות ודובר על זה, נכנס אחרי ר' מענדל פוטרפס והרבי התעניין אצלו מה חוות דעתו אודות הצעת המלמדות עבורי בלונדון והוא אמר שהדבר נראה לו טוב ונכון.

21

פגישה עם גדולי הרבנים

אחרי שהייתי אצל הרבי בחג השבועות תשל"א, לקראת תשרי תשל"ב זכיתי לבוא שוב.

באותו חודש היה דבר מענין:

אחרי סוכות היתה הוראה מהרבי לאסוף מבין האורחים את יוצאי רוסיה שלמרות עשרות שנים של רדיפות איומות הצליחו, בזכות המסירות נפש של חסידי חב"ד, לעסוק בתורה ובמידה כזו או אחרת יודעים ללמוד, ולבוא כמשלחת בפני

אסיפה חשובה של 'אגודת הרבנים', לספר בפני גדולי הרבנים על החיים היהודיים ברוסיה וכן לדבר בלימוד, והרבי הורה לנו – "מ'זאל ניט פראווען קיין עניוּת"...

באסיפה נכחו נשיא אגודת הרבנים הגאון ר' משה פיינשטיין, היו"ר הגאון ר' שמחה עלברג ועוד מגדולי וחשובי הרבנים. מצידו זכור לי שהשתתפו הרה"ח ר' יעקב נוטיק והרה"ח ר' מרדכי קוזלינר ויבדלח"ט הרה"ח ר' דובער וילנקין ועוד אברכים שיצאו מרוסיה באותם ימים, בסך הכול כמנין.

בעת לימוד גמרא, שנות ה'ל'

הרב חדקוב הציג את כל אחד מאתנו בפני הרבנים הגאונים משתתפי האסיפה, וכל אחד בתורו סיפר על החיים ברוסיה והשמיע דברי תורה. כשהגיע תורי, הרב חדקוב אמר ש'ישבת'י זמן רב, ופירטתי שבסך הכול 'ישבת'י (בבית האסורים וב'לאגער' ביחד) 90 חדשים, כי הייתי תפוס 7 שנים שהם 84 חדשים ונוסף על זה חודשי העיבור.

הגר"מ פיינשטיין התפעל לשמוע גם שספרו 'אגרות משה' הגיע לידי ברוסיה. קבלתי אותו בשעתו מידי הרב יהודה לייב לוין שהיה הרב הרשמי במוסקבה ועיינתי בתשובות ובהזדמנות זו הזכרתי כמה דברים שראיתי בו בימים ההם במוסקבה.

באותו מעמד הבענו גם את תודתנו על משלוחי מצה לפסח שקבלנו מאמריקה בעזרת אגודת הרבנים, ולגבי מצב היהדות ברוסיה סיפרתי כיצד למרות שעדין יש פחד ורדיפות, באופן כללי בשנים האחרונות המצב יותר קל מבעבר וב"ה יש הרבה בעלי תשובה ועורכים בריתות מילה למבוגרים שלא נימולו, וזו ממש מסירות נפש כי אמנם הברית נערכת ע"י המוהל ד"ר צאצקעס שעושה מלאכתו נאמנה ומשתדל להמעיט בכאב, אבל עצם העובדה שאדם צעיר בברית המועצות מתעורר לענייני יהדות ומסכים לעבור ברית היא מסירות נפש גדולה.

הרי באנו לאסיפה הזו על פי הוראה של הרבי והיינו בבחינת "מצווה ועומד" מהרבי – "ניט פראווען קיין עניוּת", לכן אזרתי אומץ וגם דברתי בדברי תורה וגם הדגשתי את הידוע ומפורסם שאלו שהחזיקו ביהדותם והמשיכו לשמור על הגחלת למרות כל המאסרים והרדיפות וכו' היו חסידי ליובאוויטש או יהודים יקרים שהם עצמם לא היו חסידי חב"ד אבל הבינו את המצב לאשורו ומסרו את בניהם לחדרים ולישיבות שחסידי ליובאוויטש ניהלו במחתרת, והדברים ידועים ומפליאים איך לאחר כל הפעולות של ה'ייבסקציה' לפגוע ביהדות הנאמנה ואחרי המאסרים והרציחות של שנת "תרצ"ח" כאשר מאות נאסרו ונהרגו, כידוע, קם דור של יראים ושלמים ועוסקים בתורה ובחסידות, וזה עצמו קידוש ה' הכי גדול.

בקיאות בשולחן ערוך

ועתה אשובה אל היחידות הראשונה:

בהמשך, הרבי שאל אם מלבד הספרי תורה הבאתי גם "גאלד און זילבער" (כסף זהב), עניתי שבשלב זה השאיפה שלי היא לא לעושר גשמי אלא שאזכה שיהיו לי ילדים. הרבי נענה לבקשתי ונתן לי ברכות מאליפות לילדים, ואחר כך חזר לעניין הכסף והפטיר שמכל מקום "מיט געלט קען מען אויפטאן א סאך" (עם כסף אפשר לפעול הרבה)...

באותה יחידות הרבי התעניין הרבה אודות הפרופ' כשדן ודובר על כך שהוא עצמו התקרב וממש נהיה בעל-תשובה וכבר יש לו עצמו תלמידים רבים.

אגב, בעודנו ברוסיה הוא כתב מכתבים לרבי וגם שאל שאלות הלכתיות והרבי ענה לו. ככל שאני זוכר אחת השאלות היתה בשם יהודים שנאלצים ללכת לעבודה ביום השבת והם שואלים האם מותר להם לקדש על היין שהם נוגעים בו, והמענה על שאלה זו לא ידוע לי; שאלה נוספת היתה האם אפשר למסור שיעורי תורה לגברים ולנשים ביחד, על כך הרבי אמר שיש להתיר את זה רק בנסיבות המיוחדות ברוסיה ורק אם אי אפשר אחרת ורק באופן שהישיבה תהיה נפרדת לגמרי ולא מעורבת; והשאלה השלישית היתה לגבי יהודים שנפלו רח"ל ברשת המיסיונרים וכעת רוצים להתקרב בחזרה ליהדות, האם לקבל אותם לשיעורים וללמוד איתם. כפי הזכור לי כעת, תוכן המענה היה שצריך לנקוט זהירות ולכל לראש להביא אותם לקיום המצוות בפועל וזה גופא יהי' המבחן האם באמת מתכוונים לחזור ליהדות או שיש להם ח"ו כוונות לתפוס נשמות נוספות.

ואכן, כך נהגנו בפועל עם הבאים להתקרב. צריך לזכור שבאותם ימים עדין היה פחד גדול לפעול בעניני יהדות, וכשמישהו בא ללמוד ולהתקרב עדיין חשדו וחששו, מה שאין כן מי שראו אצלו קיום המצוות בפועל, ואמנם, בדרך כלל היינו מנסים לשכנע את המתקרב לעבור ברית מילה וכן להניח תפילין בקביעות וכד' ומי שהסכים, הרי זו היתה הוכחה הכי טובה לרצינות וטוהר כוונותיו.

וב"ה שבשנים האחרונות זכינו לראות בעינינו כיצד היהדות ברוסיה הולכת ופורחת והמוני צעירים מתקרבים ליהדות, ות"ל שהנינים של אבי ע"ה הי"ד שנאסר ונרצח ע"י הקומוניסטים – הרב גולדברג והרב קליין, נכדיהם של אחותי מרת צביה ובעלה הרב ר' יוסף גולדברג, מלמדים תורה במוסקבה, ומי יודע אולי בין התלמידים שלהם, או של שלוחים אחרים במדינות ברית המועצות לשעבר, יש

צאצאים של הייבסקים שבימים ההם רדפו את לומדי התורה, והם, הנינים, בוודאי לא אשמים ובטח שיש לקרבם.

אחרי כחצי שנה, לקראת י"א ניסן תשל"ב, "שנת השבעים", זכיתי להיות אצל הרבי פעם נוספת, וכן בחודשי תשרי בשנים הבאות, ולקראת י"א ניסן תשמ"ב, "שנת השמונים" נסעתי שוב, כשהפעם זיכני השי"ת לקחת את כל משפחתי, לאחר שבעשר השנים שחלפו מ"שנת השבעים" ועד "שנת השמונים", נולדו לנו בחסדי ה' ובברכותיו הק' של הרבי חמישה ילדים שיחיו – שלוש בנות ושני בנים. כזכור, בתחילה בקשתי ברכה מהרבי ילדים, לאחר הולדת הבנות בקשתי ברכה מיוחדת לבנים, הרבי העניק לי גם את הברכה הזו. לאחר הולדת הבן וקריאת שמו נחום הלל על שם חותני הרה"ח ר' נחום הלל פינסקי ע"ה בקשתי ברכה לבן נוסף שאקרא בע"ה מיכאל על שם אבי ע"ה, הרבי בירכני שוב וב"ה גם הברכה הזו התקיימה.

באחת היחידויות קבלתי מהרבי תניא עם חתימת יד קדשו ובאותו מעמד הרבי נתן לי תניא נוסף עבור הפרופ' כשדן ואמר "שלא ישכב בארון אלא שאכן ישתמשו בו..."

ולסיום, עוד דבר מעניין מהיחידויות שכולל התבטאות נדירה ומיוחדת מהרבי: פעם אחת נכנסתי ליחידות מיד אחרי הרה"ח ר' אברהם פרשן. כשהייתי בקודש פנימה, הרבי הזכיר בין הדברים – "מ'זאגט אז איר זייט ב'הבנת אין שולחן ערוך" (אומרים שאתה בקי בשולחן ערוך), כשהגבתי בתנועת ביטול, הרבי אמר: "מען האט מיר געזאגט דא ביים טיש, און דא ביים טיש זאגט מען דעם אמת" (אמרו זאת כאן ליד השולחן, וכאן ליד השולחן אומרים רק את האמת)...

התברר שהרב פרשן ביקר זמן קצר קודם לכן בלונדון ונכח אצלנו בבית הכנסת כאשר התעורר דיון בענין הלכתי והיה זה לפלא בעיניו שמישהו שגדל והתחנך ברוסיה ולימודו היה בזמן ההוא במדינה ההיא, גם מביע דעתו, והוא חשב שאם יספר על כך לרבי יגרום נחת רוח...

ת"ל שזכיתי גם לברכות חמות והתייחסויות מהרבי לילדי שיחיו:

לבתי הבכירה קראתי חנה על שם אימו של הרבי וביחידות הבאתי תמונה שלה. חשבת בתחילה שהרבי יביט לרגע ויחזיר לי אבל הרבי רשם משהו מאחורי התמונה (כנראה את השם שלה) והשאיר את התמונה אצלו, וכמובן שמחתי על כך מאד.

בהזדמנות אחרת עברתי עם בני הגדול ר' נחום הלל, בעת חלוקת הדולרים ובקשתי ברכה ל"נחת פון די קינדער". והרבי בירך ודייק בלשונו "אמן. אידישע חסידישע נחת" וב"ה בני הוא שליח של הרבי (בעיירה ליד בולטימור, במדינת מריילנד בארה"ב).

ולסיים בעניין של שמחה:

באחת השנים בשמחת תורה, הרבי הורה לי לומר לחיים על כוס מלא והראה לי תנועת עידוד נמרצת...

לזכות

החתן הרה"ת **מרדכי שי'**

והכלה מרת **שרה תחי'**

גרוזמן

לרגל נישואיהם בשעתו"מ
ביום שלישי י' אלול ה'תשע"ה

יהירצון שיזכו לבנות בית נאמן בישראל
על יסודי התורה והמצוה

נדפס ע"י הוריהם

הרה"ת **שלום דובער** וזוגתו מרת **שטערנא שרה** שיחיו **גרוזמן**

הרה"ת **יוסף** וזוגתו מרת **חנה** שיחיו **לנדא**

ולזכות זקניהם

הרה"ח ר' **מאיר צבי** וזוגתו שיחיו **גרוזמן**

הרה"ח ר' **שלום ליב** וזוגתו שיחיו **אייזנבך**

הרה"ח הרב **משה יהודא ליב** וזוגתו שיחיו **לנדא**

מרת **זלדה תחי'** **קצנלנבוגן**

ר' משה ע"ה שהיה אהוב וחביב על כל מכריו הן בעמק הבכא הסובייטי והן בלונדון

חן חן על השתתפותכם בשמחתנו

